

KONINKLIJKE
HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
DER WETENSCHAPPEN

PRIJSVRAAG 2010

"Is het geoorloofd in ons doen en laten met de
onkunde van anderen ons voordeel te doen?
Zo ja, in welke gevallen en welke mate?"

bekroonde essays

nrc >

PRIJSVRAAG 2010

"Is het geoorloofd in ons doen en laten met de
onkunde van anderen ons voordeel te doen?
Zo ja, in welke gevallen en welke mate?"

bekroonde essays

KONINKLIJKE
HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
DER WETENSCHAPPEN

PRIJSVRAAG 2010

"Is het geoorloofd in ons doen en laten met de
onkunde van anderen ons voordeel te doen?
Zo ja, in welke gevallen en welke mate?"

bekroonde essays

nrc>

COLOFON

Uitgave: Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen

Redactie: Saskia van Manen

Drukkerij: StyleMathôt, Haarlem

ISBN: 978-90-78396-07-9

Oktober 2010

Exemplaren van deze uitgave kunnen zolang de voorraad strekt worden besteld bij de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen. Ze zijn ook in PDF formaat te downloaden van de website van de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.

Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen
Postbus 9698
2003 LR Haarlem
hollmij@wxs.nl
www.hollmij.nl

INHOUD

Voorwoord	7
Hendrik Gommer Van religie naar biologie als grondslag van onze normen	11
Klas v4c Het Drachtster Lyceum	25
Pier Bergsma Over de voor- en nadelen van onkunde	61

VOORWOORD

Van 1753 tot 1917 schreef de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen met grote regelmaat een Prijsvraag uit over uiteenlopende onderwerpen die vaak een spiegel van de tijdsgeest waren. Prijsvragen waren destijds de voornaamste bezigheid waarmee geleerde genootschappen hun doel, bevordering van de wetenschap, nastreefden.

In totaal zijn meer dan 1200 prijsvragen uitgeschreven in bovengenoemde periode. J.G. de Bruijn, oud-bibliothecaris-archivaris van de Maatschappij, heeft deze prijsvragen geïnventariseerd in een prachtig naslagwerk dat te verkrijgen is via het secretariaat van de Hollandsche Maatschappij.

Deze oude traditie is in 2010 in moderne vorm in ere hersteld. In samenwerking met de NRC werd een Prijsvraag uitgeschreven met de volgende vraagstelling:

"Is het geoorloofd in ons doen en laten met de onkunde van anderen ons voordeel te doen? Zo ja, in welke gevallen en welke mate?"

In 1765 leidde deze zelfde vraagstelling tot een grote respons. Dat was ook dit jaar het geval.

De jurering was in handen zijn van de Hollandsche Maatschappij. Mr. M.R.M. Huygen, Chef Opinie NRC Handelsblad, trad op als adviseur van de jury. Uit de 32 binnengekomen essays koos de jury, bestaande uit mevrouw Dr. I.D. de Beaufort, Mr. J.H. Nieuwenhuis en Dr. J.L. van Zanden, unaniem Hendrik Gommer als winnaar van de gouden medaille. De leerlingen van Het Drachtster Lyceum ontvangen voor hun inzending een welverdiende zilveren medaille. Het essay van Pier Bergsma krijgt een eervolle vermelding.

De drie bekroonde essays zijn gebundeld in dit boekje. Het winnende essay wordt tevens in een bewerkte versie gepubliceerd in de NRC.

Dr. A.H.G. Rinnooy Kan

voorzitter

Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen

HENDRIK GOMMER

Mr. dr. Hendrik Gommer (Oostkapelle 1962) studeerde biologie aan de Rijksuniversiteit Groningen (1980-1985, MO-B), theologie aan de Vrije Leergangen (1985-1989, MO-B) en rechten aan de Open Universiteit (2004-2006). Hij promoveerde op een multidisciplinair proefschrift over de relatie politici-rechters. Hij houdt zich sinds 2005 bezig met de biologische mechanismen die naar zijn mening ten grondslag liggen aan het recht. In 2007 introduceerde hij het vak rechtsbiologie in Nederland, dat sinds 2009 aan de Universiteit van Tilburg gegeven wordt. Gommer is nu Universitair Docent aan de rechtenfaculteit aldaar.

VAN RELIGIE NAAR BIOLOGIE ALS GRONDSLAG VAN ONZE NORMEN

Inleiding

De Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen en het NRC Handelsblad vragen zich af in hoeverre het geoorloofd is, ons voordeel te doen met de onkunde van anderen. Gezien de normatieve geaardheid van deze vraag, zal de neiging van een jurist zijn het Burgerlijk Wetboek erop na te slaan. Hij zal wellicht tot de conclusie komen dat er gezocht moet worden naar een oplossing van dit probleem aan de hand van het begrip 'misbruik van omstandigheden' (art. 3:44 lid 4 BW). Onkunde zou analoog beschouwd kunnen worden aan onervarenheid. Een juridisch betoog over wat wel en niet onder onervarenheid verstaan kan worden, zou volgen. Met wellicht de eindconclusie dat als de onkunde relatief groot is, er in feite sprake is van misbruik van omstandigheden. Ons voordeel doen door een onkundige tot een rechtshandeling te bewegen, is dan niet toegestaan.

Een andere benadering zou kunnen zijn, het behandelen van diverse gevallen van gebruik van voorkennis, wetenschappelijke kennis, kennis van ingewijden of het toepassen van voor anderen onbekende trucs. De kans dat men zich verliest in de details van het geval is dan groot. Interessanter is wellicht de vraag waarom gebruik maken van de onkunde van anderen een probleem zou kunnen zijn. Waarom wordt de vraag überhaupt gesteld? Is er in een tijd van snel voortschrijdende inzichten in het gedrag van mensen een antwoord te geven, dat onafhankelijk is van religie, juridisch systeem of cultuur? Het antwoord dat Willem de Vos bijna 250 jaar geleden gaf, biedt in een geseculariseerde samenleving weinig houvast.¹ Verwijzingen naar algemene beginselen van zedelijke verplichting die hun grondslag vinden in de Goddelijke rechtvaardigheid, worden als weinig empirisch gefundeerd ter zijde geschoven. Religie

---

¹Verhandelingen uitgegeven door de Hollandsche Maatschappij der Weetenschappen, Haarlem: J. Bosch 1768, p. 48 e.v.

moet naar de overtuiging van biologen gezien worden als een uitvloeisel van evolutie. Zij voeren gegevens aan waaruit blijkt dat religie en spiritualiteit het aantal nakomelingen doen toenemen.² Maar ook het primaat van het redelijk verstand ligt heden ten dage onder vuur. De rede is volgens verschillende wetenschappers vaak niet meer dan een rationalisatie van onbewuste denkprocessen die allerminst redelijk zijn.³

In dit artikel zal ik zoeken naar een antwoord dat stoelt op biologische mechanismen. Deze invalshoek leidt er toe dat de vraag niet vanuit een dualistisch, maar vanuit een monistisch perspectief benaderd zal worden. Er is geen andere, hogere orde waaraan mensen hun gedrag kunnen spiegelen. Onze normen vinden hun grondslag in de moleculaire eigenschappen van genen die aan de basis liggen van ons bestaan. Doordat organismen en hun gedrag een product zijn van de wisselwerking tussen genen en omgeving, ligt in het systeem besloten dat er een universeel aspect zit aan de vraag of onkunde geoorloofd is, naast een cultureel aspect dat al naar gelang de omgeving kan veranderen.

De biologie van morele systemen

Voordat ik kan ingaan op de vraag zelf, zal ik mijn visie op de grondslagen van het recht kort weergeven. De sleutel is te vinden in het boek *The biology of moral systems*. Daarin zet Alexander uiteen dat het leven in groepen op zichzelf ten koste gaat van het individu, maar dat daar aanzienlijke evolutionaire voordelen tegenover staan.⁴ Het individu moet voorzieningen delen met anderen en moet vrijheden opgeven. Voor de verspreiding van de genen van het individu is het alleen voordelig om van de groep deel uit te blijven maken als het lidmaatschap extra voordelen oplevert. Alexander ziet deze voordelen vooral in de bescherming tegen gevaren en het vinden van extra voedsel. Doordat mensen in

---

²Zie bijv. R. Vaas en M. Blume, *Gott, Gene und Gehirn*, Stuttgart: Hirzel Verlag 2009.

³Zie bijv. A. Dijksterhuis en L.F. Nordgren, 'A theory of Unconscious Thought'. *Perspectives on Psychological Science* 2006, p. 95-109.

⁴R.D. Alexander, *The biology of moral systems*, Hawthorne: Aline de Gruyter 1987, p. 79-81.

groepen jagen kunnen ze beter groter wild vangen, maar zich ook beter verdedigen tegen roofdieren en andere mensengroepen. Om te voorkomen dat individuen teveel hun eigen belangen nastreven en om de groepscoherentie te bewaren, is het nodig dat gedrag dat de groepscohesie in gevaar brengt, afgeremd wordt. Dit kan plaatsvinden door dergelijk gedrag te kwalificeren als 'slecht'. De noodzaak tot het vormen van hechte groepen doet zodoende morele systemen ontstaan. Alexander noemt dit 'indirect reciprocity'. Men handelt niet om onmiddellijk iets terug te krijgen, maar om de groepscohesie te bewaren, opdat men op termijn ruimschoots wordt terugbetaald. Door de groepscohesie in stand te houden, kunnen individuen zich wapenen tegen rovende groepen die hun territorium willen vergroten. De sociale investering in de groep weegt dan ruimschoots op tegen de voordelen van bescherming.⁵ Behoor je niet tot een groep dan ben je ten dode opgeschreven. Zolang je jouw bijdrage aan de groep levert, genieten jij en je nakomelingen bescherming van de groep. Dat principe vindt men terug bij andere diersoorten die in groepen leven, zoals honden en apen. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn dat het ontstaan van een onbewuste groepsmoraal al vroeg in onze evolutie plaatsvond.

In tegenstelling tot de suggestieve term 'the selfish gene' van Dawkins is ook het gen niet uitsluitend zelfzuchtig.⁶ Vooral genen die van meet af samen werkten, verspreidden zich over de aarde. Zelfs de ontwikkeling van een eencellige met een celwand en proteïnen die de genen beschermen tegen versturende omgevingsinvloeden, vereist dat genen met elkaar samenwerken in een DNA-streng. Dergelijke samenwerkingsverbanden van genen waren zo succesvol dat wij een belangrijk deel van deze genen gemeen hebben met eencelligen. Het DNA wist op deze wijze miljarden jaren te overleven. Ook ons lichaam is opgebouwd uit miljarden éencelligen, waarin genen met elkaar samenwerken. Sterker, de cellen zelf werken op hun beurt samen, met een uiterst geraffineerd organisme tot gevolg. Dankzij de samenwerking kunnen

---

⁵ Alexander 1987, p. 108-111.

⁶ R. Dawkins, *The Selfish Gene*, Oxford: Oxford University Press 2006 (first published 1976).

de cellen zich specialiseren. Cellen met hetzelfde DNA kunnen zich zo ontwikkelen tot hartcellen, niercellen, hersencellen, etc. Hormonen en zenuwen zorgen voor een strakke orde binnen het lichaam, zodat iedere cel doet wat hij moet doen om de onderliggende genen over de wereld te verspreiden. Samenwerking is zo gezien een even belangrijke factor in de (menselijke) natuur als zelfzuchtigheid. *Dankzij samenwerking kunnen de afzonderlijke genen succesvol zijn.*

Zoals Alexander laat zien, is deze samenwerking ook een succesfactor op organismeniveau. Dankzij samenwerking binnen een groep konden mensen zich weren tegen de aanvallen van andere groepen. Samenwerking van elementen leidt in de biologie tot stabiele systemen. Samenwerking van mensen leidt tot stabiele groepen, groepen die zich weten te handhaven te midden van een bedreigende omgeving.

Samenwerking leidt tot een stabiel systeem waardoor genen beter verspreid kunnen worden, maar het kan lonen om de regels van het samenwerkingsverband te overtreden omdat dit extra voordelen oplevert. Iemand die zowel de voordelen van een groep kan uitbuiten, als zijn eigen gewin maximaal kan nastreven, is beter af dan groepsgenoten die zich netjes aan de groepsmoraal houden. Zouden dergelijke personen hun gang kunnen gaan, dan zou er al gauw geen groep meer zijn. Dit zogenaamde free rider gedrag kan de groepsstabiliteit ondermijnen, al was het maar omdat de overige groepsleden zich bij de neus genomen voelen.⁷ De verspreiding van hun genen zal het immers afleggen tegen de verspreiding van de genen van free riders. Alle redenen dus voor de groepsgenoten om free rider gedrag te ontmoedigen. Straffen helpt daarbij. Sterker, volgens Hoffman is de neiging tot straffen net zo een basale menselijke eigenschap als de neiging tot free rider gedrag. Free riders moeten zo snel mogelijk ontmaskerd en gestraft worden omwille van de groepsstabiliteit.⁸ Pas als de nadelen van de straf de voor-

---

⁷Zie voor een uitwerking van dit principe H. Gommer, 'Normen als uitkomst van natuurlijke selectie', *NJB* 2009, p. 1327-1331.

⁸M. B. Hoffman, 'Law and Biology', *Journal of Philosophy, Science and Law*, Vol. 8, 2 May 2008.

delen van het ongewenste gedrag overtreffen, zal het betreffende gedrag geremd worden.

Met de komst van het bewustzijn herkennen mensen regels in hun eigen gedrag. Regels die dus impliciet free riding tegen gaan en groepscohesie bevorderen. Het ligt voor de hand dat onderliggende biologische mechanismen, die veelal onbewust een grote waarde hebben voor ieder mens, in regels verwoord zullen worden. We gaan elkaar zeggen wat wel en wat niet mag, of eigenlijk: wat wel en wat niet in het voordeel van het voortbestaan van de groep én de groepsleden is. Onze normen zijn zo gezien de verwoording van onderliggende mechanismen. Zij staan in dienst van de verspreiding van onze genen. Vandaar ook dat normen wél betrekking hebben op de eigen groep, maar niet op buitenstaanders. Buitenstaanders vormen immers de bedreiging waar de groep zich tegen moet verweren. Het doden van groepsleden is slecht, het doden van 'de vijand' is goed. Wat geoorloofd is, hangt samen met de positie van waaruit men oordeelt.

Verzwegen overspel als voorbeeld van onkunde

Een mooi voorbeeld van de relativiteit van normen is het volgende geval. Een man en vrouw treden in het huwelijk. Enkele jaren later wordt een zoon geboren. Door omstandigheden kan de vrouw daarna geen kinderen meer krijgen. Man en vrouw voeden hun kind samen op. Als de zoon volwassen is laat de man een DNA-test doen en dan blijkt dat de zoon niet zijn biologische zoon is. De vrouw biecht op dat de zoon verwekt is door een minnaar.⁹ De man voelt zich misbruikt. Had hij het geweten dan was hij jaren terug gescheiden en had hij een gezin van eigen vlees en bloed kunnen stichten. Vanuit biologisch perspectief heeft hij gelijk. Een van de sterkste biologische driften is het verlangen naar eigen kinderen. In zekere zin hadden de vrouw en haar minnaar gebruik gemaakt van de

---

⁹Vrij naar Rechtbank Arnhem 15-04-2009, LJN: BI2224.

onwetendheid van de man. Als in het geval van een koekoeksjong kreeg hij de verzorging over een zoon waarvan hij niet wist dat het niet de zijne was. Was dit geoorloofd? De rechter meende van wel.

‘De afweging die de vrouw heeft gemaakt toen zij ontdekte dat zij in verwachting was, betreft een afweging van morele aard, waarbij zij niet alleen het belang van de man de waarheid te kennen (of juist: het belang de waarheid niet te kennen), maar ook de belangen van alle betrokkenen (onder wie het ongeboren kind) bij het instandhouden van de relatie had te betrekken. Hoe die afweging uitvalt, is veeleer een kwestie van morele opvattingen, persoonlijke overtuiging of een persoonlijke inschatting van de situatie, dan van een rechtens genormeerde beslissing. Er bestaat geen geschreven of ongeschreven rechtsregel die meebrengt dat een van de partners in een dergelijke situatie jegens de ander gehouden is eigener beweging de waarheid te vertellen.’¹⁰

Voor de hedendaagse rechtspositivistische jurist is daarmee de kous af. Er zijn geen regels die dergelijk gedrag verbieden, dus de vrouw (en haar minnaar) trekken aan het langste eind. In lijn met dit vonnis is dan een eenvoudig antwoord te geven op de in dit artikel gestelde vraag. Het is (juridisch) geoorloofd ons voordeel te doen met de onkunde van anderen, zolang het betreffende geval niet door voorschriften verboden is. De rechter verwijst tevens naar de moraal. De afweging van de vrouw was er één van morele aard, persoonlijke overtuiging en persoonlijke inschatting. Wat is dan die morele afweging, die volgens de rechter door de vrouw gemaakt zou kunnen zijn?

Een morele afweging

Terug naar het biologisch perspectief. De vrouw, haar minnaar en niet in het minst het kind zijn gebaat bij het gebruikmaken

---

¹⁰Cursivering door auteur.

van de onwetendheid, de onkunde van de man. De persoonlijke inschatting van de vrouw is dus volkomen juist. Ze kan beter haar man in het ongewisse laten. Dat is goed voor haar en haar kind, het is goed voor de verspreiding van haar genen. Later zal ze door haar nageslacht geprezen worden om deze actie. 'Goed dat onze betovergrootmoeder destijds zo gehandeld heeft, want anders hadden wij het nu niet zo goed gehad.' De persoonlijke inschatting van de man is echter een geheel andere. Hij heeft twintig jaar van zijn vruchtbare leven ingezet voor een kind dat niet het zijne bleek te zijn, waardoor de kansen op de verspreiding van zijn eigen genen praktisch verkeken zijn. Hij zal geen nageslacht hebben dat trots op hem is. Hij betaalt uit biologisch oogpunt de hoogste prijs: het uitsterven van zijn persoonlijke genen. Het handelen van de vrouw is vanuit het perspectief van de man zeer slecht.

Naast de persoonlijke moraal kennen we de groeps Moraal. Binnen groepen bestaan (aanvankelijk onbewuste) regels die moeten voorkomen dat free riders aan het langste eind zullen trekken. Zelfs chimpansees zullen groepsleden stevig straffen als hun voedsel wordt afgepakt.¹¹ De onderliggende notie is: Iemand die het voedsel van een ander afpakt zal gestraft worden. Groepsleden helpen elkaar daarbij. In groepen waarin de leden elkaar straffen, als hun bijdrage aan de groep niet opweegt tegen de voordelen die ze aan de groep ontleen, zet het overgrote deel zich in voor de groep. In een groep waar niet gestraft wordt, investeert uiteindelijk niemand meer in de groep. Het gaat daarbij niet om rationele afwegingen. Free rider gedrag roept bij groepsleden sterke negatieve emoties op. De woede is groter als men zelf wél bijgedragen heeft.¹²

Het misbruik maken van iemands onkunde, is in dit licht strijdig met de groeps Moraal, indien het schade berokkent aan de groepsstabiliteit. In het hiervoor beschreven geval zou de actie van de vrouw kunnen leiden tot grote woede bij haar man. De man zou de minnaar te lijf kunnen gaan of zich kunnen wreken op vrouw en kind. Dat zou de groepsstabiliteit kunnen ondermijnen. De groep

---

¹¹Zie bijv. K. Jensen, J. Call & M. Tomasello, 'Chimpanzees are vengeful but not spiteful', *PNAS* 2007, 13046-13050. Het experiment is opgenomen in de film 'Ape Genius' van PBS Nova.

¹²E. Fehr & S. Gächter, 'Altruistic punishment in humans', *Nature* 2002, p. 137-140.

heeft dan de keuze om te kiezen voor de man en vervolgens de vrouw en haar minnaar tot compensatie te dwingen. Dit gebeurde in de 17de en 18de eeuw. Vrouw en minnaar werden in dergelijke gevallen verbannen, verstoten door de groep.¹³ Anno 2009 valt de keuze echter uit in het nadeel van de man. De maatschappij wil zich klaarblijkelijk niet meer bemoeien met dergelijke zaken. Mogelijk is het effect op de groepsstabiliteit niet meer zo groot. Een belangrijk verschil is bijvoorbeeld dat de vrouw tegenwoordig haar eigen inkomen heeft en ook zonder een man goed voor zichzelf kan zorgen. Tegelijkertijd moeten we constateren dat de afstand tussen (bewuste) rechtsregel en (biologische) moraal sinds de 18de eeuw groter lijkt geworden.

Een afweging tussen religie en biologie

Willem Vos kwam in zijn betoog uiteindelijk uit op de stelling dat het geoorloofd is gebruik te maken van de onkunde van anderen, zolang men dat ook van een ander zou aanvaarden. 'Doet aan een anderen niet, 't geen Gij niet wilt dat u geschiedt.'¹⁴ Deze moraal vond hij bij uitstek terug in de christelijke leer. Doorgetrokken naar het vonnis betreffende overspel, levert het gegeven antwoord geen soelaas. De vrouw had niet vreemd mogen gaan en had het niet mogen verzwijgen, want wie wil nu dat hem dat aangedaan wordt. Anderzijds mag de man haar daarvoor niet bestraffen, want wie wil er nu in steek gelaten worden? Als de uitwerking overeenkomt met de christelijke leer, dan wordt het antwoord duidelijker. Overspel wordt afgewezen, maar wie werpt de eerste steen? De vrouw heeft fout gehandeld, maar de man moet haar vergeven. In feite is dit de optimale strategie voor het in stand houden van de groepsstabiliteit. Bedrog ontmoedigen, maar als het bedrog heeft plaatsgevonden dit bedrog toedekken, eventueel aangevuld met enige compensatie voor de man. 'De liefde handelt niet ongeschiktelijk, zij zoekt haar zelve niet', zo citeert Vos uit Paulus' eerste brief

---

¹³E.J.M.F.C. Broers, 'Zedendelicten', in: *Van plakkaat tot praktijk*, Deventer: Kluwer 2006

¹⁴Vos 1765, p. 452.

aan de Korintiërs. Het individu wordt daarin opgeroepen zich in te zetten voor de gemeenschap en zijn eigen belang van verspreiding achter te stellen bij het belang van de groep. De religie vormt hier vanuit het geschetste biologisch perspectief een middel om destabiliserende factoren tegen te gaan. Overspel is zo een destabiliserende factor omdat het ontembare woede in echtelieden kan losmaken. Bedrog is een destabiliserende factor omdat groepsleden dan niet meer op elkaar aankunnen en het verlaten van de echtgenoot was lange tijd een destabiliserende factor omdat het onmin in de groep veroorzaakte en omdat de vrouw een beroep moest doen op de groep voor haar onderhoud. Het resultaat van de argumentatie van Vos is tot op zekere hoogte niet in strijd met mijn conclusie, de onderliggende mechanismen verschillen wel. Waar in de 18de eeuw de christelijke godsdienst nog als de bron van alle normen werd beschouwd, zal dat in de 21ste eeuw - in elk geval in de empirische wetenschap - het menselijk genoom moeten zijn.

Conclusie

De beantwoording van de vraag of het geoorloofd is ons voordeel te doen met de onkunde van anderen kan tegenwoordig vanuit een biologisch perspectief plaatsvinden. De huidige moraalbiologie gaat uit van een monistisch denkkader, waarbij normen afgeleid worden uit onderliggende biologische mechanismen.¹⁵ Het is daarbij de menselijke waardering van het eigen evolutionaire voordeel die bepaalt of iets 'goed' is of 'slecht', geoorloofd of niet. Degene die het slachtoffer is van zijn onkunde zal het 'voordeel daarmee doen' als moreel verwerpelijk zien, degene die misbruik maakt van de onkunde kan tot een tegengesteld oordeel komen. In een groep of samenleving geeft de gemeenschap uiteindelijk de doorslag. Als de groepsstabiliteit geen nadeel ondervindt van de actie, zal men neutraal tegenover het misbruik staan en niet tot straffen overgaan. Als de stabiliteit in gevaar komt, zou de groep de betreffende

---

¹⁵Zie ook bijvoorbeeld H. Gommer, 'Normen als uitkomst van natuurlijke selectie', *NJB* 2009, p. 1327-1331.

handeling als ongeoorloofd kunnen beschouwen. Bijvoorbeeld doordat - naar aanleiding van het hier geschetste geval - het huwelijk als instituut zijn waarde verliest in een samenleving waar het huwelijk een hoeksteen is en dient ter bescherming van de vrouw. Een universeel antwoord op de gestelde vraag is dus niet te geven. Wat wel of niet geoorloofd is, zal afhangen van de positie die men inneemt in het evolutionaire spel en zal bovendien afhangen van de omstandigheden waaronder het individu en de groep moeten overleven. Het individu zal ernaar streven zo weinig mogelijk slachtoffer te zijn van zijn onkunde of juist de onkunde te gebruiken. Voor de groep als geheel staat de groepsstabiliteit voorop. Afhankelijk van de organisatie van de groep en de impact van het misbruik zal de groep het 'voordeel doen van onkunde' als geoorloofd dan wel ongeoorloofd beoordelen. En zo kan het zijn dat in de tijd van Willem Vos overspel werd bestraft, terwijl het in de 21ste eeuw niet meer in het wetboek voorkomt.

KLAS V4C HET DRACHTSTER LYCEUM

Wij zijn klas V4C:

Sanne van Balen

Yorrick Bauer

Emma Bloemhof

Hanna Braams

Mathys Brouwer

Mirjam Bruintjes

Sjoukje Ettema

Sven de Haan

Kasper Hanewacker

Max van der Heide

Robin Hermes

Kiki Hogenhuis

Maike de Jong

Stef de Jong

Marrit Klamer

Detmer Kremer

Lotte Logher

Iwan Meijer

Laura Moraal

Wyanne Noortman

Martha Olthuis

Daan Ram

Manon Schallig

Yildiz Stuiver

Grietje de Vries

Allart van der Woude

Onder begeleiding van:

M. Hemmes (onze leraar Nederlands)

Voorwoord

De Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen wil de wetenschap bevorderen en een brug slaan tussen wetenschap en samenleving. Wij als jongeren maken ook deel uit van deze samenleving.

Wij zijn 26 leerlingen, gymnasium en atheneum, uit klas V4C van het Drachtster Lyceum te Drachten, onderdeel van de openbare scholengemeenschap Singelland. Deze scholengemeenschap probeert ons o.a. op te leiden tot redelijke en zelfstandige burgers. Wij zijn dus gewone vierdeklassers, op een gewone school, die geen wetenschappelijke opleiding hebben gevolgd. Dit weerhoudt ons er echter niet van om als klas mee te doen aan de prijsvraag. Vooral niet omdat wij nogal eens de toekomst genoemd worden.

Met dit essay willen we een verfrissend antwoord geven op de vraag 'Is het geoorloofd ons voordeel te doen met de onkunde van anderen? Zo ja, in welke mate?', door de maatschappij te bekijken vanuit ons eigen perspectief. We hopen een reactie van u te krijgen op onze bijdrage. We zijn erg benieuwd naar het oordeel van de organisatoren van deze prijsvraag, volwassenen met meer levenservaring en met een wél wetenschappelijke achtergrond.

Inleiding

De prijsvraag gaat over onze tijd; de samenleving van nu. Hij gaat over wat geoorloofd is en wat niet. Hiervoor moeten we natuurlijk weten in wat voor samenleving wij leven. Hierbij betrekken we de visie van de politiek en die van ons zelf. We gaan proberen de samenleving te typeren.

Wij worden opgevoed om goed te kunnen functioneren in de samenleving. Wij worden opgevoed door onze ouders, de school, de media en vrienden en vriendinnen.

Elke dag wordt er van ons verwacht dat we moreel correct denken en handelen. Wanneer is bijvoorbeeld een leugentje om bestwil toegestaan?

Wij worden opgevoed met een aantal waarden. Uit deze waarden ontstaan normen die vertaald kunnen worden in wetten. De normen en wetten vertellen ons wat wel en wat niet mag. Toch blijven er onduidelijkheden, zeker in situaties waarin wordt geprofiteerd van anderen.

Er zijn nogal wat kwesties over wat moreel geoorloofd is en wat niet. Bijvoorbeeld het door De Telegraaf afgenomen interview bij Ruben die het vliegtuigongeluk in Libië overleefde. De Telegraaf belde een arts die de telefoon aan Ruben gaf zodat Ruben kon worden geïnterviewd. Hier zijn wettelijk geen afspraken over gemaakt, dus het is toegestaan. Maar is dit moreel wel toegestaan? Wat wij hiervan vinden zegt veel over onze samenleving.

In de afgelopen 200 à 250 jaar is onze maatschappij flink veranderd. Zij is harder geworden. Je moet goed voor jezelf opkomen als je iets wilt bereiken, egoïstischer zijn. Dat betekent dus minder rekening houden met anderen. Dit botst weer met de idealen waarmee wij worden opgevoed. Wat doen opvoeders met de veranderde samenleving? Passen zij hun opvoeding hieraan aan en is dit toereikend?

Door een aantal morele kwesties te analyseren, gaan we na wat wij nog geoorloofd vinden in onze samenleving. Uiteraard zijn we hiervoor ook te rade gegaan bij Willem de Vos, schrijver van

het winnende essay over dezelfde vraag, gesteld in 1765 door de Hollandsche Maatschappij.

Onze maatschappij

Onze waarden en normen zijn maatschappijgebonden en daarom is het nodig om te weten in wat voor samenleving wij leven. Wanneer men namelijk spreekt over ‘geoorloofd’, gaat het niet alleen om wat ons verteld wordt over wat goed en rechtvaardig is, maar ook is het belangrijk om te weten hoe mensen zich gedragen in de maatschappij. Leven we in een sociale samenleving, waarin iedereen elkaar helpt en vrijwel niets uit eigenbelang doet of is juist het tegenovergestelde het geval en denkt iedereen alleen maar aan zichzelf, of ligt de waarheid ergens tussenin?

Dikke-ik

Onze samenleving heeft zeker kenmerken van een meritocratie. Een meritocratie is een maatschappij waarin de sociaaleconomische positie van een individu bepaald wordt door zijn capaciteiten, prestaties en diploma's. Het gaat niet om aanleg, maar om wat men daarmee doet. Factoren als afkomst, geslacht en grondbezit zijn hierbij niet belangrijk. De school is een goed voorbeeld van een meritocratische samenleving.

Het neoliberalisme is de groei van de economische vrijheid sinds de jaren tachtig. Hierbij zijn veel traditioneel publieke taken overgedragen aan de vrije markt. Zo worden communicatie, vervoer en veiligheid tegenwoordig verzorgd door concurrerende bedrijven op de markt. Het is dus duidelijk zichtbaar dat wij tegenwoordig in een neoliberale samenleving leven.

Meritocratie en liberalisme in onze samenleving hebben geleid tot het fenomeen van het ‘Dikke-ik’, zoals Peter Henk Steenhuis¹

---

¹Peter Henk Steenhuis: De opmars van het dikke-ik, in Trouw, 9 okt. 2005

Harry Kunneman aanhaalt. Daarmee bedoelt Kunneman dat iedereen steeds meer wil en niet denkt aan de gevolgen voor anderen en zichzelf. Het staat voor onmatigheid en voor de onverzadigbare drang naar meer, beter en duurder, voor lomp gedrag en voor een dikke huid, zoals Kunneman het zelf zegt. Dikke-ik heeft een kort lontje en is erg egocentrisch. Hij eist erkenning van zijn handlingsvrijheid en respect voor zijn opvattingen en verlangens. Dit geeft botsingen met anderen. Vriendschap, trouw, zorg en intimiteit lijden onder het Dikke-ik.

Filosoof

Via een e-mail heeft Bauke Zijlstra², als filosoof-columnist verbonden aan de Leeuwarder Courant, ons laten weten wat zijn visie is op de Nederlandse maatschappij. Zijlstra begint met een citaat: “De tijden zijn slecht, maar wij zijn de tijden: de tijden zijn wat wij er van maken.” Hij vindt dat wat we de laatste jaren van de tijden hebben gemaakt, niet erg fraai is. “De vrijemarktmaatschappij heeft veel publieke voorzieningen overgedragen aan ondernemers: gas, water, elektra, openbaar vervoer, de post, enzovoorts. Goed ondernemerschap dicteert dat er winst gemaakt moet worden. Dat bereik je door alles weg te snijden wat geld kost. Bijvoorbeeld door bankkantoren te sluiten, gratis baliediensten te vervangen door peperdure betaalnummers, of door postbodes hun rechtspositie te ontnemen. (...) De vrije markt, dat is uiteindelijk: graaien of genaaid (sic) worden. Die mentaliteit doet een maatschappij geen goed.”

Politieke partijen

Hoe kijken politici, onze volksvertegenwoordigers, tegen de maatschappij aan?

Wij hebben bij enkele partijen aangeklopt. Terwijl wij verwachtten dat deze partijen met alle genoegen hun visie op de huidige maatschappij zouden willen geven, werd ons verteld dat ze regel-

---

²Bauke Zijlstra: Beste Bauke, in Leeuwarder Courant (verschijnt binnenkort)

matig zulke vragen van scholieren krijgen en dat ze écht geen tijd hebben om deze te beantwoorden.

Zo reageerde Sander Geurts van D66 met: “Het ontbreekt ons helaas aan tijd en mankracht om alle vragen inhoudelijk te beantwoorden.”

Op onze vraag naar het gebruikmaken van andermans onkunde antwoordde het CDA: “Als je willens en wetens je voordeel wilt doen en je weet dat de ander er niets van afweet dan ben je gewoon een ordinaire oplichter.” Aan dit cliché hadden we erg veel houvast. Telefonisch kregen we overigens helemaal geen antwoord, we werden hooguit een paar keer doorverbonden om alsnog te horen te krijgen dat de politieke partijen geen tijd hebben om de vragen te beantwoorden. Is dit niet een mooi voorbeeld van de egoïstische wijze waarop wij met elkaar omgaan?

Hoewel er geen duidelijke antwoorden kwamen, valt er wel een en ander op te maken uit de websites van verschillende politieke partijen. De visie op onze samenleving laat zich afleiden uit partij- en verkiezingsprogramma's, standpunten en toespraken. Zo krijgen we enig inzicht in wat de partij van onze samenleving vindt en waar zij tegenaan loopt.

Job Cohen, de nieuwe lijsttrekker van de PvdA, zegt in zijn toespraak van 12 maart: “Dat is waar de Partij van de Arbeid voor staat. Een partij die het niet moet hebben van oneliners (...) balans tussen individu en samenleving, tussen oude Nederlanders en nieuwe Nederlanders, (...) tussen ouderen en jongeren, tussen gelovigen en niet-gelovigen.” De PvdA vindt een fatsoenlijke samenleving met een goede balans tussen arm en rijk belangrijk. Ook moeten mensen met minder talent evenveel kansen krijgen als mensen die begaafder zijn. Vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst vindt Cohen ook belangrijke zaken. “Nederland is een

democratische rechtsstaat, een staat waar het recht heerst, het recht wat door zijn burgers gemaakt wordt, het recht waaraan machtsuitoefening ondergeschikt is. Een staat die zijn grenzen stelt en daarbinnen veel mogelijk maakt. Die mensen in de gelegenheid stelt hun eigen talenten tot ontwikkeling te brengen”, aldus Cohen.

Uit de website van D66 valt op te maken dat de mens centraal moet staan. Dit houdt in dat de mens vrij, betrokken, gelijkwaardig en mondig moet zijn. Individuele vrijheid is net zo belangrijk als sociale cohesie. De partij wil een samenleving waarin burgers verantwoordelijkheid willen en die ook kunnen nemen. Ze wil kennelijk kansen en eigen keuzes, en kiest voor een sociaal-liberale samenleving.

Op de website van de Partij Voor de Vrijheid staat kort de visie van de partij op een beter Nederland. Uit deze standpunten valt op te maken dat de PVV onze samenleving te mild vindt, wat betreft criminaliteit en integratie. De straffen worden te mild bevonden, vooral voor criminele allochtonen. Ook moeten er zwaardere eisen worden gesteld aan de immigratie. Doordat er te veel mensen naar Nederland emigreren, raakt Nederland overvol en raakt het zijn identiteit kwijt. “Er wordt in Nederland teveel ‘geknuffeld’ en daar moeten we van af”, aldus de PVV. Daarnaast vindt de partij dat Nederland terug moet naar de strenge straffen van vroeger en het onderwijs, zoals dat vroeger bestond, in plaats van de ‘altijd-maar-leuk-cultuur’ van nu.

Over hoe sociaal onze samenleving is, zijn de politieke partijen het duidelijk niet eens.

Regering

Aan de hand van zes jaar Troonredes³ hebben we gekeken naar de visie van de regering op de huidige maatschappij.

---

³Troonrede: <http://www.troonrede.nl>

Onze koningin begon de Troonrede van 2004 als volgt: “Vertrouwen geeft een samenleving veerkracht en daadkracht.” Onderling vertrouwen tussen burgers is dus van groot belang om een goed werkende democratie te kunnen realiseren. In een pluriform land als Nederland is respect voor elkaars cultuur, achtergrond en opvattingen uiterst belangrijk. Alleen zo kun je een maatschappij vormen met gedeelde waarden en normen, die een vereiste zijn om met elkaar samen te leven.

Een jaar later ziet koningin Beatrix veel veranderingen die leiden tot onzekerheid. Het vertrouwen in de overheid daalt, en men maakt zich steeds meer zorgen over zijn leefsituatie. “Samenwerking, begrip en kennis van onze geschiedenis en cultuur zijn bindende krachten in onze maatschappij.” De regering zal haar volle aandacht aan sociale samenhang moeten geven om een tolerante samenleving te bevorderen.

In de volgende jaren is het beeld van de Nederlandse samenleving erg positief. De economie draait goed, ondernemers en consumenten zijn optimistisch. Maar misschien nog wel belangrijker: “Steeds meer mensen willen zich inzetten voor elkaar en voor een betere leefomgeving.” Op scholen worden maatschappelijke stages ingevoerd, vrijwilligerswerk wordt gestimuleerd door de overheid met investeringen in organisaties van vrijwilligers en mantelzorgers. Zo zorgt de samenleving voor zichzelf, en wordt de sociale cohesie enorm bevorderd.

In 2008 verandert de toon enigszins. Het gaat minder goed met de economie, vrijheid en veiligheid zijn niet overal meer vanzelfsprekend. Met extra inzet en inspanningen moeten we het onderling respect vergroten, om zo gelijkwaardigheid, vrijheid, solidariteit, democratie en de principes van de rechtsstaat te verdedigen in binnen- en

buitenland. Allemaal dragen we daarvoor de verantwoordelijkheid. “Alleen samen kunnen we werken aan een goede toekomst.”

Toegenomen zorgen om de samenleving vinden we in 2009. “In deze moeilijke tijd acht de regering het van belang te blijven werken aan een samenleving waarin mensen zich met elkaar verbonden weten, in vrijheid elkaar respecteren en samen verantwoordelijkheid dragen. Goede opvoeding en goed onderwijs liggen ten grondslag aan verantwoordelijk burgerschap.” Verantwoordelijk burgerschap houdt in dat je anderen respecteert, en dat men zich samen verantwoordelijk gedraagt. Meer vastberadenheid en bereidheid tot verandering zijn volgens de regering noodzakelijk om een samenleving te creëren waarin men zich met elkaar verbonden voelt, men elkaar respecteert en die verantwoordelijk burgerschap laat zien.

In 2009 vindt de regering dus dat burgers meer verantwoordelijkheid moeten nemen voor de samenleving, terwijl de koningin twee jaar eerder nog zei dat steeds meer mensen zich wilden inzetten voor elkaar en voor een betere leefomgeving. Blijkbaar zijn we (opnieuw?) te veel met onszelf bezig. En kennelijk wordt het erg belangrijk gevonden dat wij goed worden opgevoed en opgeleid, om een verantwoordelijk burger te worden, en geen Dikke-ik.

Onze opvoeding

We worden opgevoed door onze ouders, door onze school, door de media en door onze vrienden en kennissen. En we doen natuurlijk ook aan zélfopvoeding door terug te kijken op ons handelen.

Onze ouders

Om na te gaan hoe onze ouders ons (willen) opvoeden, hebben we ze geconfronteerd met de vraag: “Volgens

welke opvoedidealen voeden jullie ons eigenlijk op?" Door deze navraag, die trouwens lichte paniek zaaide, zijn we erachter gekomen dat voor alle ouders de volgende waarden belangrijk zijn in de opvoeding: respect, rekening houden met anderen, eerlijkheid, inzet en zelfstandigheid.

'Respect' draait om de acceptatie van een ander, zoals die in alle opzichten is. Naast respect voor anderen is ook zelfrespect een belangrijke waarde; als iemand niet van zichzelf houdt, kan hij of zij ook geen ander liefhebben. Als je 'rekening houdt met anderen', zorg je ervoor dat je de ander niet kwetst of in een lastige situatie brengt. Je bent 'eerlijk' als je niet liegt, vals speelt, of dingen verzwijgt. 'Zelfstandigheid' heeft alles te maken met handelen zonder hulp van anderen en als je 'inzet', doe je je best om iets te bereiken.

Alle ouders delen deze waarden, maar wat ze ook gemeen hebben, is dat ze niet precies weten hoe ze die op ons overdragen. Waarschijnlijk doen ze dat intuïtief, steeds wanneer zich een morele kwestie voordoet.

Psycholoog

Marilse Eerkens⁴ haalt in het opvoedblad 'J/M voor ouders' de gerenommeerde psycholoog René Diekstra aan. Deze stelt dat in de praktijk blijkt dat de meeste ouders zich vooral richten op het 'goed voelen' en het ontwikkelen van talenten. Er is nog weinig aandacht voor de ontwikkeling tot sociale mensen, zoals karaktervorming en het ontwikkelen van sociale vaardigheden binnen de opvoeding. Diekstra geeft zijn visie op opvoedkundige waarden en noemt ook de waarden, waarmee onze ouders ons proberen op te voeden. Volgens Diekstra zijn deze waarden grofweg te verdelen in drie groepen:

Ten eerste noemt hij het zich geestelijk en lichamelijk goed voelen. Hieronder vallen zelfrespect en eerlijkheid. Ouders behoren

---

⁴Marilse Eerkens: Gewoon opvoeden is niet genoeg. Wat is je doel?, in J/M voor ouders, 14e jaargang, nummer 5; mei 2010

hun kind een positief zelfbeeld te laten ontwikkelen door het aandacht en waardering te geven. Eerlijkheid is hierbij belangrijk. Geweld of vernedering horen hier dus overduidelijk niet bij. Ten tweede wordt de hulp bij het ontwikkelen van talenten genoemd. Hieronder vallen de waarden inzet en zelfstandigheid. Ouders moeten nieuwsgierigheid, onderzoekend gedrag, doorzettingsvermogen en het verlangen om levenslang te leren, stimuleren. En ten slotte is er de ontwikkeling tot sociale mensen. Hieronder vallen de waarden respect, eerlijkheid en rekening houden met anderen. Ouders moeten hun nakomelingen leren respectvol met anderen om te gaan, behulpzaam voor anderen te zijn, duurzame relaties met anderen op te bouwen én eerlijk te zijn tegenover anderen.

Onderwijs

Niet alleen onze ouders hebben een opvoedende taak, ook de school levert een bijdrage aan de opvoeding van haar leerlingen. Welke waarden zijn volgens de overheid belangrijk in het onderwijs en op welke manier vertaalt een school deze?

Het Ministerie van Onderwijs en de Onderwijsinspectie staan beide, in tegenstelling tot wat op hun websites vermeld staat, niet erg open voor vragen. Wie contact probeert op te nemen, wordt doorverwezen naar Postbus 51. Helaas zit ook Postbus 51 niet te wachten op lastige vragen van scholieren. Men maakt zich er makkelijk vanaf door de website van het Ministerie van Onderwijs aan te bevelen.

Na lang zoeken, valt er op de website toch enige informatie te vinden, al is het niet veel. Volgens het Ministerie van Onderwijs is een school een afspiegeling van de hedendaagse samenleving, want leerlingen met verschillende achtergronden ontmoeten elkaar op school. Zo komen leerlingen op jonge leeftijd in aanraking met de culturen en overtuigingen van anderen. Op die manier krijgen ze

respect voor de waarden en normen in de samenleving. Een school heeft dus meer taken dan alleen het bijbrengen van kennis. Het bijbrengen van inzicht, historisch besef, vaardigheden en waarden en normen is namelijk minstens zo belangrijk.

Omdat de overheid traditioneel een terughoudende rol heeft op het terrein van waarden en normen in het onderwijs, is het niet precies duidelijk wat die waarden en normen zijn, die een school aan haar leerlingen moet bijbrengen. In het artikel 'Ouders over opvoeden en onderwijs'⁵ wordt aangegeven dat het bevorderen van sociaal gedrag is opgenomen in de kerndoelen van het onderwijs. Dit gedrag houdt in dat respect tonen en rekening houden met anderen belangrijke waarden zijn. Sociaal gedrag is een belangrijk aspect binnen en buiten het onderwijs. Er wordt verwacht dat leerlingen respect voor elkaar en voor leraren hebben. Ze houden rekening met elkaar, zodat er op een sociale manier samengeleefd wordt. Verder is het belangrijk dat er meer aandacht komt voor het oplossen van conflicten op een reële manier, voor rechtvaardigheid en voor het opkomen voor anderen.

Scholen proberen dit te doen bij vakken als maatschappijleer of burgerschapsvorming. Alleen praten is onvoldoende; scholen moeten ook laten zien wat er niet geaccepteerd wordt. Er moet worden ingegrepen als er bijvoorbeeld gediscrimineerd wordt. De overheid moet eigenlijk investeren door ouders via cursussen te leren hoe ze hun kinderen 'goed' opvoeden, vindt René Diekstra.

Op onze school, een brede scholengemeenschap met onderwijs van praktijk- tot en met gymnasiumniveau, worden de ministeriële richtlijnen als volgt vertaald:

Volgens dhr. Wagenaar, de directeur van onze scholengemeenschap, heeft de school, naast de vanzelfsprekende onderwijzende taken, een belangrijke pedagogische taak. Samen met de ouders voedt de

---

⁵Lex Herweijer en Ria Vogels: *Ouders over opvoeding en onderwijs*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 2004

school de kinderen op. Maar volgens welke waarden en normen worden de kinderen opgevoed? Wagenaar refereert vaak aan de zeven zogenaemde leefregels van onze school.⁶ Hierbij kijkt hij vooral naar de eerste leefregel: respect. De school wil respect tussen leraren en leerlingen. Dit moet worden bereikt door ervoor te zorgen dat de leerling serieus genomen wordt in zijn doen en denken en ervoor te zorgen dat de leerling zich veilig voelt bij een leraar.

Wagenaar spreekt graag over het democratisch burgerschap. Hierbij wil hij meegeven dat we allemaal belangrijk zijn in de samenleving. Dat het niet allemaal om onszelf draait, dat men niet alleen aan zijn of haar eigen geld moet denken, dat men niet in een egoïstische samenleving leeft, maar dat iedereen rekening moet houden met anderen. De school wil de leerlingen door middel van diverse activiteiten ervan bewust maken dat ze een bepaalde verantwoordelijkheid in de samenleving dragen.

Of deze waarden bereikt worden, is niet goed te zeggen. Er zijn in ieder geval acties voor bijvoorbeeld het goede doel, waarvan er een aantal door de leerlingen zelf wordt georganiseerd. In dat opzicht lijken de leerlingen zich dus goed in te zetten voor de maatschappij. Verder zijn er enquêtes om te peilen hoe leerlingen de schoolactiviteiten ervaren, en om te kijken of het ideaal van respect wel goed wordt nageleefd. En natuurlijk zijn er de leefregels zelf. Een aanduiding dat het goed gaat, is dat leerlingen aangeven dat ze zich erg veilig voelen op school. “Maar”, zegt Wagenaar, “we zijn nog

---

⁶Leefregels: <http://www.singelland.nl>

De 7 leefregels:

1. We behandelen elkaar zoals we zelf óók graag behandeld willen worden: vriendelijk en met respect!
2. We zorgen er samen voor dat de school een veilige plek is, waar geen plaats is voor schelden, pesten, geweld, diefstal en vernielingen.
3. We luisteren naar elkaar en krijgen de kans om onze mening te geven.
4. We helpen elkaar en komen voor elkaar op waar dat nodig en gewenst is.
5. We houden ons aan afspraken en regels en we spreken elkaar erop aan als die niet na worden gekomen.
6. Iedereen is welkom op onze school ongeacht huidskleur, seksuele voorkeur, geslacht en levensovertuiging. Discriminatie en racisme zijn onacceptabel!
7. We willen een 'gezonde school' zijn: we spreken elkaar aan op -en nemen maatregelen tegen- gebruik en misbruik van alcohol, sigaretten en drugs.

niet 100% op weg.” Er zijn immers ook gevallen bekend waarin er aan respect ontbrak, en natuurlijk kan een school niet controleren of een leerling zich later echt inzet voor de maatschappij en waarde hecht aan zijn democratisch burgerschap. Maar de directeur ziet het positief in; hij heeft vertrouwen in de leerlingen.

Media

Naast de ouders en de school spelen ook de media een rol in de opvoeding van jongeren. Het is lastig om de precieze effecten van de moderne media op de opvoeding van de jongeren aan te geven. Het is echter wel duidelijk dat het grootste deel van de huidige generatie opvoeders in haar jeugd geen beschikking had over de moderne media. Veel ouders hebben dus ook geen idee wat de mogelijkheden van de moderne media zijn en daardoor krijgen jongeren weinig voorlichting over bijvoorbeeld het veilig gebruik van internet.

Onderzoek wijst uit dat de media voor veel jongeren de werkelijkheid zijn in plaats van een losstaand hulpmiddel. Volgens Nico Broer⁷, publicist op het gebied van media en opvoeding, spelen de media een belangrijke rol bij het gedrag van jongeren. Hun identiteit wordt mede door de media bepaald. Dat geldt ook voor de groepsidentiteit, want jongeren zijn erg gevoelig voor de mening van leeftijdsgenoten. Jongeren gebruiken vaak meerdere media tegelijk. Dit wordt multitasking genoemd. Op hetzelfde moment komen er meerdere boodschappen binnen. Aan al die boodschappen hangen waarden. Welke boodschap de jongere het belangrijkste vindt, hangt af van zijn eigen waarden, die weer mede bepaald worden door het gebruik van de moderne media.

Vrienden en kennissen

Vrienden en kennissen voeden ons weliswaar ook op, maar deze laten we buiten beschouwing. Immers, zij worden ook opgevoed door hun ouders, school en media.

---

⁷Nico Broer: *Opvoeding, onderwijs en moderne media*, in DRS-magazine aug. 2007

Persoonlijke keuzes

Hoe iemand omgaat met de waarden die hem bijgebracht zijn in de opvoeding, verschilt per persoon en per situatie. Iedereen heeft immers een ander karakter en andere capaciteiten.

Om een voorbeeld te geven: de waarden 'eerlijkheid' en 'rekening houden met anderen' kunnen botsen. Welke waarde belangrijker wordt gevonden, is een persoonlijke keuze en afhankelijk van de situatie. Als iemand eerlijk is tegen een ander, kan die ander worden gekwetst. Dit kan soms vermeden worden door iets te verzwijgen of te verdraaien. Welke waarde op dat moment het belangrijkste is, verschilt van geval tot geval. Persoonlijk voordeel zal hierbij een rol spelen.

Passende opvoeding?

Kortom, de opvoedkundige waarden die door de ouders en de school worden nageleefd, zijn nagenoeg dezelfde. Dit zijn voornamelijk respect, rekening houden met anderen, eerlijkheid en inzet, allemaal ten behoeve van sociaal gedrag. Ook professionals noemen deze waarden. Of deze door ouders en school bereikt worden, is niet goed te zeggen. Van systematische controle van onze vorderingen, zoals we die kennen bij de 'gewone' vakken, is ons niets gebleken.

Dit brengt ons bij een dilemma: de keus tussen sociaal gedrag en succesgedrag. Is sociaal gedrag altijd belangrijk in deze harde maatschappij? Als men alleen maar rekening houdt met anderen en niet aan zijn eigen doelen en wensen denkt, dan wordt men door iedereen gepasseerd en is het erg lastig om iets te bereiken in het leven. Het is dus belangrijk om niet alleen maar rekening met anderen te houden, maar vooral ook om op te komen voor eigen doelen en belangen.

Onze waarden en normen

In onze samenleving gelden bepaalde waarden en normen. Sommige van die waarden golden ook in de tijd van Willem de Vos⁸. De inhoud van deze waarden is door de jaren heen wel veranderd.

Wij onderscheiden de volgende waarden en normen: liefde en respect, veiligheid, vrijheid en privacy, burgerlijk recht en natuurrecht, rechtvaardigheid en redelijkheid en inzet en zelfstandigheid. Deze waarden en normen zijn nauw met elkaar verbonden.

Liefde en respect

De waarden liefde en respect lijken veel op elkaar qua betekenis. Liefde is de wijze waarop men zich gedraagt tegenover een ander persoon: “wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet.” Respect draait om de acceptatie van de ander. Terwijl respect een nieuwere waarde is, is liefde een waarde van alle tijden.

Veiligheid, vrijheid en privacy

Niet iedereen gedraagt zich naar deze waarden en normen in de samenleving. Daarom is er veiligheid in de vorm van bescherming nodig. Deze kan op verschillende manieren gerealiseerd worden, zoals met de hulp van de politie, maar ook van het leger in heftige gevallen.

Bij vrijheid wordt nadruk gelegd op persoonlijke keuzes, zelfontplooiing en verantwoordelijkheid. In Nederland heeft iedereen recht op bepaalde vrijheden. Ook heeft iedereen recht op privacy. Dit is een belangrijke waarde tegenwoordig die volgens Beatrijs Ritsema⁹ eigenlijk alleen maar aan de kant wordt gezet voor veiligheid.

---

⁸Willem de Vos: *Antwoord op de vraag, voorgesteld door de Hollandsche Maatschappij der Weetenschappen: Is het geoorloofd in onzen handel en wandel, met de onkunde van onze medemenschen, ons voordeel te doen? Zo ja, in welke gevallen, en hoe verre?*, Amsterdam, 1767

⁹Beatrijs Ritsema: *De liefde tot zijn land is ieder aangeboren*, in HP/DeTijd, 16 nov. 2007

De waarden veiligheid, vrijheid en privacy zijn tegenstrijdig. In Nederland heeft men het gevoel dat men vrijheid en privacy moet inleveren om er veiligheid voor terug krijgen.

Burgerlijk recht en natuurrecht

Hoewel in Nederland iedereen recht heeft op bepaalde vrijheden, kan de wet ook een beperking vormen voor de vrijheid. Omdat iedereen verschillende waarden heeft, vallen niet alle belangen binnen de wet. Deze beperkingen, die door de wetten worden opgelegd, vormen samen het burgerlijk recht. Deze norm, het burgerlijk recht, gold vroeger en geldt tegenwoordig nog steeds. Zonder deze norm zou de samenleving een chaos zijn; wetten zijn namelijk nodig om duidelijkheid in de samenleving te brengen.

Er bestaan ook regels die men zelf kan beredeneren; deze regels worden het natuurrecht genoemd. Omdat ze logisch zijn, spreken ze voor zich. Het burgerlijk recht en het natuurrecht komen op veel vlakken overeen. Er zijn echter situaties, die volgens onze wetten toegestaan zijn, maar moreel gezien niet acceptabel zijn. Hierdoor kunnen verwarrende situaties ontstaan, waarin voordeel gedaan kan worden met andermans onkunde. Het is niet duidelijk of dit wel of niet toegestaan is.

Rechtvaardigheid en redelijkheid

De normen burgerlijk recht en natuurrecht vloeien voort uit de waarden rechtvaardigheid en redelijkheid. Deze waarden zijn vergelijkbaar. Ze hebben beide te maken met de vraag of iets toegestaan is of niet. Toch zijn er verschillen. Redelijkheid heeft met morele zaken te maken, dit heeft te maken met ethische voorkeur. Rechtvaardigheid is gebaseerd op wetten.

Wetten

Om conflictsituaties te voorkomen, is het belangrijk dat iedereen in de samenleving zich aan dezelfde regels houdt. Het gaat hier om vastgelegde regels. De belangrijkste staan in de Grondwet. Wetten

scheppen duidelijkheid over hoe men zich in de maatschappij behoort te gedragen.

Om in de samenleving te kunnen functioneren, zijn ook de waarden inzet en zelfstandigheid belangrijk. Bij zelfstandigheid is men in staat zelf te handelen, zonder hulp van anderen. Bij inzet is enige zelfstandigheid belangrijk. Men steekt energie in het bereiken van zijn doel.

Gulden Regel

De vraag of het geoorloofd is je voordeel te doen met de onkunde van anderen, hebben wij ook aan Bauke Zijlstra¹⁰ voorgelegd. Hij haalt de Gulden Regel aan die in meerdere culturen in meerdere tijdperken boven komt drijven. Namelijk het alom bekende “Wat u niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet.”

Bauke noemt dit een basisregel van de ethiek, die ook door veel ouders gebruikt wordt voor de opvoeding van hun kind. Verder zegt hij dat deze regel voor zaken als bazen die hun personeel knevelen geldt, maar ook voor kwesties als vrouwenhandel. Bauke vindt dus dat je voordeel doen met de onkunde van een ander niet ethisch verantwoord en dus niet geoorloofd is. Van wettelijke dingen zegt hij geen verstand te hebben.

Essentiële begrippen

De kernbegrippen in de hoofdvraag “Is het geoorloofd ons voordeel te doen met de onkunde van anderen? Zo ja, in welke gevallen en in welke mate?” moeten natuurlijk duidelijk zijn.

Onkunde

Onkunde is een ruim begrip. Voor dit essay zijn we van een ruime betekenis uitgegaan. In de eerste plaats denken we bij onkunde aan

---

¹⁰Bauke Zijlstra: *Beste Bauke*, in Leeuwarder Courant, 2 juni 2010

het iets niet kunnen, ergens niet toe in staat zijn of iets niet willen. Ook onwetendheid, een gebrek aan kennis valt zeker onder het begrip onkunde. Om erachter te komen of iemand zijn voordeel met die onkunde mag doen, is het ook belangrijk om te kijken naar wat de oorzaak van de onkunde is en waarom bij een andere partij deze onkunde dan niet aanwezig is.

-Gebrek aan talent

Als je ergens geen talent voor hebt, ben je daar minder goed toe in staat. Je moet meer moeite doen om iets goed te kunnen. Dit kun je zien als onkunde. Het is alleen een vorm van onkunde waar je niets aan kunt doen. Door veel te oefenen kun je de onkunde verminderen. Dans je bijvoorbeeld al vanaf je derde, dan ben je over het algemeen beter dan iemand die pas op zijn achtste begint. Gebrek aan talent zorgt er niet alleen voor dat iemand iets niet kan, maar ook dat iemand niet kan beoordelen of hij iets goed kan. Jij denkt bijvoorbeeld dat je heel goed kunt zingen, maar dat is niet zo. Anderen kunnen het dan beter inschatten dan jijzelf. Zij horen immers dat je vals zingt.

-Gebrek aan wil

Een heel ander verhaal wordt het als je wel de mogelijkheden hebt, maar er geen gebruik van maakt. Dat gebeurt als iemand er voor kiest om zich niet in te zetten of om dingen niet te doen of te leren. Dit komt natuurlijk voor, om veel verschillende redenen; een bekende is luiheid. Een andere reden is, dat er verschillende keuzes worden gemaakt. Zo weet een chirurg meestal niet hoe hij een huis moet bouwen en kan een topvoetballer geen professionele wielercarrière beginnen, omdat hij ervoor gekozen heeft om zich daar niet in te specialiseren.

-Gebrek aan mogelijkheden

Vaardigheden en kennis moeten opgedaan worden, maar er zijn genoeg voorbeelden te noemen waarbij iemand zich deze vaar-

digheden niet eigen kan maken, omdat er geen mogelijkheden beschikbaar zijn. Scholing is hierbij heel belangrijk.

Wie niet naar een goede school kan gaan, doordat hij of zij thuis moet helpen in het huishouden, krijgt niet dezelfde kansen om te leren als iemand die dat wel kan. In dit geval is de onkunde dus niet verwijtbaar.

Maar er zijn ook situaties waarin de onkunde wel verwijtbaar is terwijl er geen mogelijkheden zijn. Een voorbeeld hiervan is: je wilt heel graag een bepaalde baan, maar je wordt niet aangenomen omdat je een strafblad hebt. Hier heb je er zelf voor gezorgd dat je een strafblad hebt en daardoor krijg je de baan niet. Dit ligt dus volledig aan jezelf.

-Gebrek aan informatie

Als iemand profiteert van een ander, kan dat gebeuren doordat de ander informatie mist. Hier zijn verschillende oorzaken denkbaar. De essentie is of de tweede partij de kans heeft gekregen om aan de nodige informatie te komen.

Was de mogelijkheid om aan de informatie te komen in principe aanwezig, maar was de tweede partij zich daar niet van bewust, dan kan hij daar niets aan doen.

Is de mogelijkheid bewust niet benut, dan gaat het om 'gebrek aan wil', omdat ervoor gekozen werd dit te doen.

Als er voor de tweede partij geen manier is om aan de waardevolle informatie te komen, is het voor de eerste partij bijna nooit toegestaan om zijn voordeel te doen met de onkunde van de ander. Het gaat dan immers om handelen met voorkennis of met vertrouwelijke kennis.

Willem de Vos¹¹ stelt in zijn winnend essay van 1765 dat je geen arbeidsovereenkomsten mag sluiten als je je probeert te onttrekken

---

¹¹Willem de Vos: *Antwoord op de vraag, voorgesteld door de Hollandsche Maatschappij der Weetenschappen: Is het geoorloofd in onzen handel en wandel, met de onkunde van onze medemenschen, ons voordeel te doen? Zo ja, in welke gevallen, en hoe verre?*, Amsterdam, 1767

aan het burgerlijk recht. Je moet altijd eerlijk blijven tegenover de werknemer. Volgens De Vos mag je geen weddenschappen sluiten als je er zeker van bent dat je die gaat winnen, behalve als de tegenpartij jouw kennis in twijfel trekt. Bij het sluiten van verzekeringen mag je anderen niet bedriegen. Beide partijen moeten het risico eerlijk kunnen inschatten. De verzekerde moet zeggen wat de kans is op een ongeval en de verzekeringsmaatschappij moet vertellen wat zij uit kan betalen. In deze gevallen kan er enige vorm van onkunde voorkomen, maar er wordt door De Vos niet verteld wat de onkunde precies is. Dit proberen wij wel te doen.

Je voordeel doen

Naast het begrip 'onkunde' is het belangrijk om ook het begrip 'voordeel doen' goed te begrijpen. Wij denken dat 'voordeel doen' betekent dat je een bepaald gegeven goed kunt gebruiken, dat je ervan profiteert. Dit gegeven kan van alles zijn, zoals een eigenschap, een situatie, een gebeurtenis, andermans onkunde.

In de vraag waaraan dit essay is gewijd, is er sprake van je voordeel doen met de onkunde van een ander. Als je je voordeel doet met de onkunde van een ander, is er natuurlijk een tweede partij, de onkundige partij. Deze tegenpartij kan zowel een individu als een groep zijn. De partij die profiteert van de situatie kan evengoed een individu als een groep zijn.

Je voordeel doen met andermans onkunde is altijd gunstig voor de persoon of de groep die profijt heeft van de situatie. De gevolgen voor de tegenpartij kunnen echter nogal verschillen. De partij die zijn voordeel haalt uit de situatie kan ervoor zorgen dat de tegenpartij ook voordeel ondervindt. Ook is het mogelijk dat het voor de tegenpartij neutraal uitpakt of, en dat gebeurt natuurlijk het vaakst, dat hij nadeel ondervindt.

Geoorloofd

-Moreel geoorloofd

Moreel heeft alles te maken met onze waarden en normen. Moreel

geoorloofd houdt dus in dat ons gevoel van goed en kwaad een rol speelt. Normen ontstaan uit waarden, zoals de waarde 'eigendom'. We vinden dat je zelf eigendommen hebt, die anderen niet mogen afpakken. Daarom straffen we mensen die stelen. Een andere algemene waarde is 'eerlijkheid'. Daaruit volgt de regel, de norm, dat je niet mag liegen.

-Wettelijk geoorloofd

Naast het moreel geoorloofde, is er het wettelijk geoorloofde. Dit heeft alles te maken met onze wetten.

Wetten worden gemaakt, aangepast en geschrapt door de volksvertegenwoordigers. Deze worden gekozen door het Nederlandse volk. Zo hebben wij indirect invloed op de wetgeving. Wetten zijn bedoeld om duidelijkheid in de samenleving te brengen, dus om aan te geven wat wel en wat niet mag. Ook zijn ze er om een gevoel van rechtvaardigheid te vormen. Ze zorgen er bijvoorbeeld voor dat iemand die heeft gestolen, een straf krijgt.

'Moreel' en 'wettelijk' geoorloofd hangen nauw samen, doordat het volk met zijn waarden en normen de wetten maakt. Onze wetten zijn dus een afspiegeling van de actuele normen. Toch verschillen onze wetten veel van onze normen. Dat komt ten eerste door groot verschil in waarden - en dus normen - in bijvoorbeeld verschillende regio's en periodes. Ten tweede doordat normen sneller veranderen dan wetten. Wetten lopen altijd achter op de normen, want ze kunnen pas gemaakt worden als de (gemeenschappelijke) normen er zijn.

Aan de andere kant zijn onze normen en waarden ook gevormd door onze wetten, omdat men zich daarnaar gaat gedragen. Dit komt doordat onze wetten aangeven wat wel en wat niet mag en men ze over het algemeen niet wil overtreden. Dit betekent dat wij onze normen en waarden ook ontleen aan wetten.

-Normen en wetten

We kennen dus veel normen die (nog) niet tot wet zijn gevormd. Om een voorbeeld te noemen: het huwelijk, en dan met name het verband tussen huwelijk en seks. Sommigen hebben de norm dat ze geen seks mogen hebben zolang er geen sprake is van een huwelijk. Deze norm is niet tot wet gevormd, omdat niet iedereen vindt dat zij nageleefd moet worden. Ook is er op dit moment ophef over ontgroeningsacties van studentenverenigingen. Sommigen willen graag dat deze wettelijk verboden worden, maar omdat te veel mensen het hier niet mee eens zijn, komt er geen wet tegen.

Enkele casussen

Uit het voorafgaande trekken wij de conclusie, dat het antwoord op de vraag “Is het geoorloofd voordeel te doen met de onkunde van anderen en zo ja in welke mate?” nooit uit alleen maar ‘ja’ of ‘nee’ kan bestaan. Er is altijd sprake van beperkingen en uitzonderingen, dus een ‘ja’ met bepaalde beperkingen of een ‘nee’ met bepaalde uitzonderingen. Een antwoord op de vraag is dus afhankelijk van de situatie, soort maatschappij en de normen en waarden die er gelden.

In hoeverre is profiteren geoorloofd?

Dit willen wij uitwerken door een aantal morele kwesties te behandelen. Deze kwesties zijn voorbeelden van situaties waarin het niet duidelijk is of deze kwesties nou wel of niet geoorloofd zijn. Iets kan wettelijk dan wel zijn toegestaan, maar dat hoeft nog niet te betekenen dat het moreel ook toegestaan is.

Bij de bespreking van elke casus proberen we antwoorden te geven op de vragen of de casus ‘modern’ is of ‘klassiek’, om welke (eventueel verwijtbare) onkunde het gaat, welke waarden en normen er

in het geding zijn, wie eventueel gedupeerd wordt en, niet onbelangrijk, of ons oordeel 'frisser' is dan dat van de ons opvoedende generatie.

1. Een arts wil een veelbelovend medicijn testen en voert een experiment uit met proefpersonen. De proefpersonen weten alleen niet dat ze meedoen aan zijn experiment. Het medicijn kan een doorbraak betekenen in de strijd tegen Alzheimer en de arts vindt dat hij geen tijd mag verliezen met officiële procedures. De proefpersonen hebben geen idee van wat ze slikken. Ondertussen noteert de arts alle (bij) werkingen van zijn medicijn.

Bij dit voorbeeld is de arts niet uit op zijn eigenbelang, maar op het algemeen belang.

De onkunde staat in dit voorbeeld voor 'iets niet weten'. De proefpersonen weten namelijk niet dat ze meedoen met een experiment. Belangrijke waarden bij dit voorbeeld zijn eerlijkheid en respect. De arts houdt belangrijke informatie achter voor zijn patiënten. Hij is niet eerlijk tegen hen over de medicijnen die ze slikken. Daarmee toont hij weinig respect voor ze. Door informatie achter te houden, denkt de arts zijn experiment het beste uit te kunnen voeren. Zijn experiment is namelijk betrouwbaarder wanneer de proefpersonen niet weten dat ze aan een experiment meedoen.

Is het wel geoorloofd om deze, misschien belangrijke, informatie achter te houden voor de proefpersonen? Volgens de wet is dit niet geoorloofd, omdat de eventuele gevolgen, van de medicijnen die worden getest, van tevoren niet te overzien zijn. Het kan natuurlijk zijn dat de medicijnen geen vervelende effecten of bijwerkingen hebben bij de proefpersonen, maar als dit wel zo is, is de arts hiervoor verantwoordelijk. Voor alles zou de arts zijn patiënten de keus moeten geven om als proefpersoon te dienen of niet. Hij mag er

niet zomaar vanuit gaan dat zijn patiënten aan zijn experiment willen meewerken. En omdat hij niet open is, is zijn manier van doen, hoe goed ook bedoeld, ook moreel niet geoorloofd.

2. Een gezin wil een Koreaans jongetje adopteren. Van tevoren krijgen ze geen informatie over problemen bij de jongen. Wanneer hij langere tijd bij dat gezin is, blijkt hij een gedragsstoornis te hebben. De biologische ouders van het kind hebben het kind afgestaan omdat zij hem niet op konden voeden door die gedragsstoornis. Bovendien, als zij een kind met een gedragsstoornis gehouden hadden, dan had hun toekomst er heel anders uitgezien. Daarom hebben ze besloten het kind te laten adopteren. Ze hebben niemand iets verteld over die gedragsstoornis. Wie zit hier fout?

Als je naar de toekomst van het kind kijkt, heeft het misschien wel meer kans op een goed leven bij zijn adoptieouders. Maar deze verwachten een normaal kind, niet een met een gedragsstoornis. Het gezin dat het jongetje wil adopteren, vertrouwt erop dat hun alles is verteld en dat het kind dus geen afwijkingen heeft. Het adoptiebureau heeft wel alles doorgegeven wat het weet, maar de biologische ouders hebben informatie achtergehouden. Dit achterhouden van informatie is moreel niet geoorloofd. De naam van het adoptiebureau kan geschaad worden door de negatieve publiciteit die het ongetwijfeld krijgt.

De onkunde van de adoptieouders is niet verwijtbaar, maar die van het adoptiebureau wel. Er had meer informatie over de jongen opgevraagd moeten worden en hij had onderzocht moeten worden op afwijkingen, voordat hij aan een gezin toegewezen werd.

Ook de adoptieouders zitten in een nare situatie, want ze hebben de jongen al geadopteerd, terwijl het eigenlijk niet het kind is dat ze in gedachten hadden.

De biologische ouders zijn in het voordeel, zij zijn het kind nu kwijt dat hun zo veel tijd en geld zou kosten.

Over het kind kun je zeggen dat het juist baat heeft bij de onkunde van het adoptiebureau en de adoptieouders. Als hij namelijk bij zijn biologische ouders was gebleven, zou het kunnen zijn dat hij een slechter leven had gekregen.

Het is echter ook mogelijk dat de adoptieouders hem niet aankunnen, en dat hij van pleeggezin naar pleeggezin wordt overgeplaatst. Men weet niet goed wat er met hem moet gebeuren, wat door het kind traumatisch ervaren kan worden.

Het is dus moeilijk te zeggen of de biologische ouders de juiste keuze voor hun kind hebben gemaakt, maar in moreel opzicht is deze keus niet acceptabel.

3. Een ober bedient zijn klant heel goed. De klant is zeer tevreden en geeft hem vijf euro fooi. De ober steekt deze echter in zijn eigen zak in plaats van in de fooienpot. Er zijn geen duidelijke afspraken gemaakt over de fooienpot. Hoe moeten wij zijn gedrag beoordelen?

In deze situatie hebben we te maken met onkunde in de zin van gebrek aan informatie. Allereerst zijn er geen duidelijke afspraken gemaakt over de fooienpot tussen de collega's onderling. Hierdoor weet de ober niet zeker of het de bedoeling is dat deze vijf euro in de fooienpot terecht komt. Daarnaast geeft de klant een fooi met een bepaalde reden. Vond ze deze bediening goed? Het eten? Of de omgeving waar ze zat? Zolang de ober niet weet wat de reden van deze fooi is, kan hij ervan uitgaan dat de fooi speciaal voor hem bedoeld is.

Achter deze onkunde kan de ober zich niet verschuilen. Er is ook nog zoiets als redelijkheid. Er staat immers een fooienpot. Wat kan die bedoeling ervan anders zijn dan het verzamelen van fooien.

Bovendien kan hij zich op de hoogte stellen van de gewoontes onder het personeel. Deze gewoontes zijn ook regels, al staan ze misschien niet op papier en zijn ze niet door de werkgever voorgeschreven.

Kortom, de ober vertoont verwijtbaar gedrag: door de fooi voor zichzelf te houden, benadeelt hij zijn collega's die hiervan onkundig zijn. Eigenlijk gaat het om ordinaire diefstal.

4. Een familielid is plotseling beroemd geworden door een talentenjacht. Jij komt je huis uit en er is een man die een praatje met je aanknoopt. Het gaat over deze nieuwe beroemdheid. Nietsvermoedend vertel je hem over je familielid. De volgende morgen staat er met een vette kop een verhaal in De Telegraaf dat gebaseerd is op dit gesprek, maar de helft is verzonnen om het sensationeler te maken. Die man bleek een journalist te zijn. Mag de krant dit doen?

Hier is sprake van een winstsituatie voor de journalist en de krant en een verliessituatie voor jou en je familielid. Het optreden van krant en journalist is ongeoorloofd. De journalist heeft jouw onkunde gebruikt om informatie over jouw familielid te krijgen zonder toestemming te vragen. De krant doet bijna hetzelfde: hij publiceert de op een ongeoorloofde manier verkregen informatie en voegt er ook nog leugens aan toe. Alleen maar om er zo veel mogelijk voordeel mee te doen. Dit is in strijd met het recht op de privacy van jou en van je familielid.

Eerlijkheid is hierbij een belangrijke waarde, omdat de journalist heeft achtergehouden dat hij journalist is en alles wat jij gezegd hebt ongevraagd gebruikt om er zelf voordeel van te hebben. Ook de krant is niet eerlijk en wel om twee redenen. Deze publiceert de onterecht verkregen informatie en is hier ook nog eens niet eerlijk over door informatie toe te voegen om het geheel sensationeler te maken.

De waarde respect is hier aan de orde. Er wordt duidelijk geen respect getoond voor de privacy van jou en je familielid. Dit handelen is dan ook moreel niet geoorloofd.

5. Elke politieke partij wil zo veel mogelijk stemmen hebben en prijst zichzelf aan met mooie beloftes. Na de verkiezingen blijkt dat (sommige) beloftes helemaal niet worden ingelost. Is de kiezer op het verkeerde been gezet? Is er misbruik gemaakt van zijn onkunde?

In onze democratie zijn verschillende partijen vertegenwoordigd in de regering. Zij moeten dus compromissen sluiten en daardoor kunnen niet alle beloftes worden waargemaakt.

Heeft de partij het vertrouwen van de kiezer beschaamd? Dat hangt af van wat er is toegezegd, van wat ervan terecht kwam en van wat de kiezer verwachtte.

De kiezer die vindt dat er misbruik is gemaakt van zijn vertrouwen, is wel wat naïef, onkundig dus. Dat valt hem te verwijten, want hij had kunnen en moeten weten hoe onze politiek werkt en dat er van een aantal beloftes niets terecht kán komen.

Het bovenstaande betekent niet dat politieke partijen nu zomaar alles mogen beloven. Opzettelijke misleiding is natuurlijk verwerpelijk; de eerlijkheid wordt bevorderd wanneer partijen een duidelijk verschil maken tussen wat ze voorstaan en wat ze beloven.

6. Individuele Nederlanders maken geld over naar giro 555 om hulp te bieden aan arme mensen in rampgebieden. Het is duidelijk dat deze hulp meer dan welkom is. Wie zou niet geholpen willen worden in zo'n situatie? Toch zijn er ook landgenoten die geen bijdrage willen storten. Valt hun dat te verwijten?

Het sturen van hulp is een schoolvoorbeeld van de Gulden Regel, en daarmee zeer verantwoord.

Is niet-geven dan automatisch verwerpelijk?

Nee, dat is niet zo. Het kan zijn dat mensen de effectiviteit van de hulp betwijfelen. Een gebrek aan medemenselijkheid valt ze dan niet te verwijten, zeker niet wanneer ze in andere gevallen wel behoeftigen bijstaan.

De medemenselijkheid heeft overigens, ook letterlijk haar grenzen, is omgekeerd evenredig aan de afstand tussen mensen. We hebben nu eenmaal meer met mensen die we goed kennen of dichtbij wonen. Ook hierom moet je heel voorzichtig zijn met het bedoelde verwijt.

7. Het ophangen van bewakingscamera's is bedoeld voor de veiligheid van mensen en om overlast tegen te gaan. Het kan ook de privacy van de mensen aantasten. Zoals toen beelden van Yolante Kabau van Casbergen die met Wesley Sneijder zoende in een parkeergarage, waren verkocht aan RTL 4. 'Heel Nederland' was in rep en roer. Natuurlijk kwam toen uit dat Yolante Jan Smit bedroog. Het probleem is dus: mag RTL 4 zulke beelden uitzenden?

De bewakingscamera's zijn bedoeld voor de veiligheid van mensen. Deze aantasting van de privacy is moreel ongeoorloofd. Yolante Kabau van Casbergen is de dupe van deze situatie waarin duidelijk werd dat ze vreemdging. Iemand heeft geprofiteerd door de beelden te verkopen aan RTL 4, dat ze op tv toonde.

Toch is de situatie niet helemaal zwart-wit: Yolante is onachtzaam geweest, zij had zich moeten realiseren dat ze als bekende Nederlander grotere privacyrisico's loopt, zeker in een publieke ruimte. Het is tegenwoordig vaak de rechter die uitspraak doet in zulke situaties (wat weer nieuwe ongewenste publiciteit kan oproepen).

8. *Sinds 2004 plaatst de politie in Amsterdam lokfietsen om fietsendieven op te pakken. De dieven weten niet dat de door hen gestolen fiets geplaatst is door de politie. Met deze aanpak wordt de veiligheid van de samenleving vergroot.*

Dit is een moderne casus waarbij de waarden eerlijkheid, redelijkheid, rechtvaardigheid en vooral veiligheid in het geding zijn. Er wordt gebruik gemaakt van de onkunde van de fietsendieven; ze weten namelijk niet dat de fiets die ze willen stelen een lokfiets is.

In het Wetboek van Strafrecht staat dat het aanzetten tot het plegen van misdaden en wanbedrijven in Nederland een strafbaar feit is. Dat is geregeld in art. 66 van het Wetboek van Strafrecht en in de wet van 25 maart 1891 over bestraffing van het aanzetten tot het plegen van misdaden en wanbedrijven.

Toch is het (officieel) toegestaan dat de politie lokfietsen plaatst, omdat andere manieren om fietsendieven tegen te houden waarschijnlijk niet succesvol zijn geweest.

De term 'lokfiets' suggereert dat er een misdrijf wordt uitgelokt, maar eigenlijk gaat het alleen om het bieden van de gelegenheid tot diefstal.

Dat is wat anders dan 'aanzetten', iets wat via infiltratie in criminële circuits gebeurt.

Wie tegen het in verleiding brengen is, vindt het politieoptreden ongeoorloofd. Wie uitgaat van redelijkheid let vooral op de omvang van het kleine negatieve effect van deze verleiding enerzijds en de grote winst voor de samenleving anderzijds.

Het morele principe van vertrouwen (zoiets doet de overheid niet) wijkt dus voor de 'winst' van veiligheid. Wij vinden dat een goede zaak.

9. *Iemand boekt op internet een erg voordelig vakantiehuisje, de foto's zien er geweldig uit. In werkelijkheid blijkt het huisje vlakbij*

een kerncentrale te staan. De huurder weet dit niet; de folder zegt hier niets over.

De waarde die hier een rol speelt, is eerlijkheid. De norm is dat je geen belangrijke dingen mag verzwijgen, je moet de waarheid vertellen. Dit is echter geen wet.

Het is doordacht van de verhuurder om vaag te zijn over de precieze ligging van het huisje, maar het is niet eerlijk tegenover huurders en dus niet geoorloofd.

Maar wij vinden ook dat onze huurder zichzelf wat moet verwijten: de lage prijs had hem achterdochtig moeten maken. Hij had onderzoek kunnen doen naar dit gebied. Hij had Google Earth kunnen raadplegen.

Waarschijnlijk vinden de meeste mensen het gedrag van de vakantiehuisjesverhuurder volstrekt ongeoorloofd. Maar wij denken ook aan onze huurder die niet zo slim is geweest.

Ten slotte

Om antwoord te kunnen geven op de vraag: 'Is het geoorloofd ons voordeel te doen met de onkunde van anderen? Zo ja, in welke mate?', hebben we gekeken naar onze opvoeding en onze actuele waarden en normen bepaald in de maatschappij van nu. Vervolgens hebben we de vraagstelling geanalyseerd. Als laatste hebben we verschillende situaties en terreinen bekeken waar deze vraag een rol speelt.

De waarden en normen van nu en toen

De waarden van nu verschillen niet veel van die van de tijd van Willem de Vos; de meeste waarden zijn grotendeels dezelfde. Nieuw is wel de toegenomen aandacht voor privacy, een waarde waaraan men hecht, behalve wanneer de hogere waarde 'veiligheid' in het geding is.

Wat ons opvalt, is dat De Vos tot (vrijwel) dezelfde waarden en normen is gekomen, redenerend via zijn religieuze achtergrond. Onze achtergrond is anders; maar veel christelijke waarden staan nog steeds recht overeind. Net zoals de Tien Geboden nog steeds actuele normen zijn.

Past onze opvoeding wel bij de huidige maatschappij?

Al met al willen ouders, school en politici een samenleving met respect, veiligheid en vertrouwen, maar in de praktijk is die er nog niet. De samenleving van tegenwoordig wordt steeds harder en het blijkt dat je voor jezelf op moet komen om iets te bereiken. Het lijkt bijna nodig om vanuit het Dikke-ikperspectief te kijken om een behoorlijk leven te hebben.

Net zoals wetten achterlopen op normen en waarden, lijkt de opvoeding achter te lopen op de samenleving van tegenwoordig. Wij hebben het idee dat daar door onze opvoeders en scholen beter op kan worden ingespeeld.

Daarbij komt nog dat al onze kennis van de schoolvakken systematisch wordt gecontroleerd en getoetst, maar niet datgene wat zo belangrijk wordt gevonden: onze opvoeding, onze sociale ontwikkeling. De school werkt eigenlijk net zo intuïtief als de meeste ouders doen. Eigenlijk wel bijzonder...

Moderne casussen?

De casussen die we hebben bedacht en behandeld, lijken af en toe modern. Neem bijvoorbeeld de casus over de bewakingscamera's. Op het eerste gezicht gaat het om een verschijnsel van deze tijd; bewakingscamera's kende men vroeger niet. Maar toen er nog geen bewakingscamera's waren, was er ook toezicht, alleen niet elektronisch. Het toezicht is hetzelfde, alleen de middelen verschillen. Dit maakt dus niet uit voor de principes van veiligheid en privacy. Daarmee is deze casus traditioneel.

Fris

We hebben de 'frisheid' van onze oordelen overschat: we geloven achteraf niet dat onze morele oordelen wezenlijk afwijken van die van de oudere generatie(s).

En als allerlaatste: misschien hebben we met deze opdracht wel meer over onszelf dan over de samenleving geleerd!

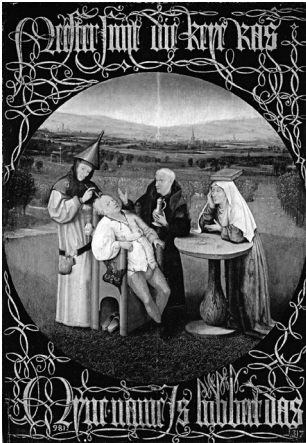
PIER BERGSMA

Drs. Pier Bergsma (Amsterdam 1944) studeerde na de kweekschool Nederlandse taal en letterkunde. Hij was directeur van een basisschool. De laatste jaren schrijft hij regelmatig over onderwijs o.a. als columnist van het Friesch Dagblad.

OVER DE VOOR- EN NADELEN VAN ONKUNDE

Onze samenleving is gebaseerd op grote verschillen in kunde, kennis en ambitie. Het is daarom onvermijdelijk dat de onkunde van de één tot voordeel van de ander leidt. De grenzen van wat recht en billijk is, worden daarbij gemakkelijk overschreden.

Het snijden van de kei

Soms is het simpel. Aan het eind van de vijftiende eeuw schilderde Jeroen Bosch 'De Keisnijding'. Het hangt in museum Prado te Madrid. Een klein, dik en onnozel mannetje zit met achterovergebogen hoofd in een stoel. Hij hoopt dat hij van zijn gekte zal genezen met hulp van een chirurgijn, die een steen uit zijn hoofd gaat snijden. De 'arts' draagt een trechter, het teken van een charlatan. Een monnik met een waterkruikje spreekt de patiënt moed in en een vrouw kijkt toe met op haar hoofd het zware en gesloten boek van de wetenschap. Heel in de verte staat een galg, want zo zal het aflopen met bedriegers.

Tot in de zeventiende eeuw geloofden simpele zielen dat problemen met de hersenen veroorzaakt konden worden door een worm of steen in het hoofd. Door de schedel te openen kon de ziekmaker er uit. Twee eeuwen later, in 1670, schilderde Jan Steen hetzelfde thema. Op dat schilderij is een dwaze boer met brandewijn verdoofd. Achter hem staat een jongen met een mand vol stenen om ze aan de 'chirurg' te geven. Door het open venster kijken de burens vol leedvermaak toe. Op een sport van de stoel zit een kraai, het zinnebeeld van roofzucht; de boer wordt niet alleen van zijn dwaasheid beroofd, maar ook van zijn geld.

'De keisnijding', dit kleine schilderijtje van ruim vijftig bij nog geen veertig centimeter van Jeroen Bosch biedt een goed uitgangspunt om de vraag te beantwoorden in welke gevallen en in welke mate het geoorloofd is om voordeel te doen met de onkunde van anderen. Soms is het simpel. Wij, mensen van de eenentwintigste eeuw, stellen ons bij het beschouwen en beoordelen van 'De keisnijding' graag op het standpunt van de museumbezoekers, die zich met ogen van nu verwonderen over hoe dom mensen kunnen zijn, maar ook wij zijn net zo kwetsbaar en op winst belust en ook wij kunnen ten prooi vallen aan domheid en onkunde of er gebruik van maken tot eigen voordeel.

Toch kan onze samenleving alleen goed functioneren door de grote verschillen in kunde en het is zeer aanvaardbaar dat de onkunde van de één tot voordeel van de ander leidt. Na een korte historische beschouwing zullen we achtereenvolgens dwaasheden op het terrein van geest en materie aan bod laten komen, terwijl we besluiten met een kritische beschouwing van de meritocratische samenleving die gebaseerd is op de juiste man en vrouw op de juiste plaats: de westerse samenleving van de tweede helft van de twintigste eeuw. Naast een eeuw van verschrikkingen was deze eeuw immers vooral een eeuw van emancipatie. Na 1950 brak

een periode aan van onderwijskansen en kennisexplosie als nooit tevoren, waardoor de kennis en kunde van de één tot groot voordeel van de ander strekken. 'De keisnijding' van Jeroen Bosch is actueel, want vijf eeuwen later zitten kwakzalvers, gebakken luchtverkopers en roofridders belust op buit en bonus op de loer als de kraai op het schilderij van Jan Steen.

Het is dus een goede gedachte van de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen ons de vraag uit 1765 over onkunde en voordeel voor te leggen. De Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen werd opgericht in 1752, met als doel het bevorderen van de wetenschap, in de ruimste zin. Aanvankelijk was de belangrijkste activiteit van het oudste geleerde genootschap van Nederland het uitschrijven en honoreren van prijsvragen betreffende actuele wetenschappelijke of filosofische vraagstukken, zoals in 1782: 'Zijn er goede bewijzen voor ene bijzondere voorzienigheid van God in de regering der wereld' en in 1764 om een voorstel te maken om 'Het Haarlemmermeer' te beteugelen onder de titel 'Welke zijn de beste en minst kostbare middelen om het afneemen der oevers van het Haarlemmermeer te beletten?'. Een jaar later schreef het genootschap een prijsvraag uit rond het thema 'Is het geoorloofd in onzen handel en wandel met de onkunde van onze medemenschen ons voordeel te doen? Zo ja; in welke gevallen en hoeverre?' Er volgden een kleine dertig inzendingen, waarvan er in 1768 vier werden opgenomen in het tijdschrift van de Maatschappij, in de 'Verhandelingen'.¹ De inzenders waren het er zonder uitzondering over eens dat alleen bijbelse normen en waarden de mensheid op het goede pad kunnen houden.

Pieter Lansens uit Brugge kwam tachtig jaar later tot dezelfde conclusie in 'Iets over de nadeelen der onkunde of ongeleerdheid en de voordeelen der geleerdheid'², waarin hij schrijft: " .... wat zal het den mensch baten de gansche wereld te winnen, indien hij

---

¹De Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen *Verhandelingen* Haarlem 1768

²Pieter Lansens. *Iets over de nadeelen der onkunde of ongeleerdheid en de voordeelen der geleerdheid* Brugge 1844

schade lyd aen zyne ziel?”. Want wijsheid begint met de ‘Vreeze des Heeren’. Het verscheen in maart 1844. Het is dezelfde gedachte die Iwan in de mond gelegd wordt door Dostojevski in ‘De gebroeders Karamasov’ (1880) “... dat wanneer God niet bestaat alles geoorloofd is”. Een eeuw eerder, rond de tijd van de prijsvraag, had de Franse atheïst Voltaire zijn vrienden al gewaarschuwd: “Zeg niet hardop, dat God niet bestaat, want als de bedienden dat horen, zullen ze er met het tafelzilver vandoor gaan.” S. Formeij, één van de inzenders van de prijsvraag van 1765 formuleert het als volgt: “Wanneer er geen Godsdienst meer zal zijn, zal er geene eerlijkheid, geen recht, geene billikheid, geen vertrouwen, geen voetstap van edelmoedigheid en achtbaarheid in ’t menschlijk hart overblijven”, nadat hij betoogd heeft, dat “... Godloochening, zegt men, vernietigt de zedelijkheid niet, om dat zij gegrond is op de menselijke natuur, die onveranderlijk is”. Hij is het daar blijkbaar niet mee eens. Ook een andere inzender verwijst voor het antwoord naar de Bijbel: “De liefde handelt niet ongeschiktelijk, zij zoekt haar zelve niet”, zoals de apostel Paulus schrijft in de bekende brief aan de Korinthiërs. Daarnaast verwijst Franck naar Matteus: “Alle dingen, die gij wilt, dat u de menschen zouden doen doet gij hun ook also.” We moeten ons afvragen of de schrijvers zich twee eeuwen later door rechtsfilosoof Paul Cliteur zouden hebben laten overtuigen die in een rechtsfilosofisch betoog aantoont dat je voor moraal de heilige boeken niet nodig hebt, maar daarover straks.

De gouden medaille werd gewonnen door dominee Willem de Vos, ‘Leeraar der Doopsgezinden’ te Amsterdam. Op 21 mei 1767 werd de prijs aan hem uitgereikt. In een bijdrage van meer dan honderd bladzijden komt De Vos tot de conclusie: “Wij mogen dan altoos voordeel doen met de onkunde van anderen, wanneer daar uit voor ons zelve, alleen en zuiver en onvermengd voordeel voortspruit, zonder eenig nadeel of vermindering van de bezittingen van anderen, of, zonder dat er eenige andere verplichtingen die op

ons liggen, door geschonden worden.” Met andere woorden: het gaat om recht, billijkheid en liefde betreffende onze medemensen. De Vos besluit met: “Dat niemand zijnen Broeder vertreedde noch bedriege, want de Heere is een wreeker over alle deze (I Thessal. IV: 6).” Hoewel de wrekende Here nog maar door weinigen aanvaard wordt, zullen velen zich kunnen vinden in de conclusie betreffende recht, billijkheid en liefde voor de medemens.

De opvattingen van De Vos doen modern aan als hij schrijft, in moderne transcriptie: “Door de onderlinge afhankelijkheid en verscheidenheid van staten werden de mensen onderling aan elkaar verbonden, en daardoor werkte de toestand van de maatschappij zelf mee, om liefde en behulpzaamheid onder mensen in het algemeen aan te kweken.” Op het niveau van de onderlinge omgang met elkaar heeft hij al vastgesteld dat we “niet in staat van volkomen gelijkheid” leven. Er zijn grote verschillen tussen mensen en het spreekt vanzelf dat men voordeel heeft van grotere kennis ten opzichte van degene die dat niet heeft en het is zeer verdiend, wanneer het verkregen is door bijzondere vlijt en inspanning. Verrassend eigentijds is de waarschuwing op bladzijde 60 van zijn bijdrage, waar hij schrijft over kwakzalvers die pillen verkopen om de gezondheid te bewaren en ziekte te voorkomen. “De lichtgelovigheid van ‘t mensdom kan men lichtelijk misbruiken.” De jaarmarkten van Jan Steen of Jeroen Bosch waar keien gesneden werden, pis beoordeeld of voor veel geld waardeloze kruiden verkocht, zijn niet verdwenen. Ze komen tegenwoordig voor in andere gedaante. Nog altijd is er gelovig publiek dat door onkunde of dwaasheid baat denkt te hebben bij de spirituele marskraam, die daar groot voordeel uit put.

De Haarlemmer olie van de spirituele marskraam

Vroeger, toen iedereen rooms-katholiek, Nederlands-hervormd, gereformeerd of heiden was, wist je precies wat men geacht wer-

den te geloven. Met de leegloop van de kerken maken de mensen dat zelf wel uit en dat is te merken. Hadden we vroeger alleen Sinterklaas, de Dag van de Arbeid en zo nog wat bijzondere dagen, tegenwoordig hebben we niet alleen bijzondere dagen, maar ook bijzondere weken en bijzondere maanden, zoals de maand van de spaarlamp of een jaarlijkse maand van de spiritualiteit die een paar jaar geleden toevallig samenviel met die van de spaarlamp, hoewel het af te wachten is in welke mate wij in de maand van de spiritualiteit echt verlicht zullen worden. Dan zet ik eerder in op de spaarlamp.

Spiritualiteit is in de mode en het is moeilijk aan te geven wat er precies onder verstaan wordt. De oorspronkelijke betekenis van geestelijke levenshouding is niet voldoende. Wie 'spirituele cursus' aanklikt, krijgt een kleine honderdduizend hits. We moeten dan denken aan opleidingen die zich bezig houden met mandala patronen, uittreding, hypnotherapie, aura, chakra, bachbloesem en kaartleggen. Vraag me niet wat het allemaal betekent. Ik heb geen flauw idee. Duidelijk is dat er veel geld omgaat, maar dat het boek van de wetenschap gesloten blijft. Ik kan me herinneren dat ik als kind ooit Haarlemmer olie heb gehad. Dat was een soort petroleumachtig goedje, verpakt in een wonderlijk smal lang flesje met een certificaat van echtheid uit de zeventiende eeuw dat, als je het wilde geloven, tegen alle kwalen hielp, van verkoudheid tot buikpijn en nierstenen. Als je het één keer had gehad, paste je de volgende keer wel op om te zeggen dat je je niet lekker voelde. Dat was de voornaamste kracht van Haarlemmer olie. De overeenkomst tussen die olie en die cursussen is het geloof en het volstrekt waardeloze effect op het menselijk bestaan.

Spiritualiteit is in de mode en doorgedrongen in alle lagen van de samenleving. Zo geeft nota bene Universiteit Nyenrode een tijdschrift uit met de titel 'Business Spiritualiteit Magazine Nyenrode'.

In één van de nummers vertelt een manager over zijn voorstel om aan het begin van elke vergadering vijf minuten stil te zijn om de eigen gedachten te beschouwen, “maar het ecosysteem van de rest van de groep neigde terug te keren naar de oude staat” en toen waren ze gestopt met deze gewoonte. In een ander artikel staat een verhaal over wat trillingen te weeg kunnen brengen. “Er wordt wel gezegd dat de ware geneeskunde de geneeskunde van trilling is, omdat deze werkt met de subtiele energie van ons lichaam. Trilling kan helend werken op de ziel. Ook onbezielde voorwerpen trillen. Ook stenen trillen op een bepaalde manier. Leden van oude natuurlvolken kunnen zich hierop afstemmen waarmee ze deze trilling kunnen doorgeven met hun stem.” Als u in één van de bossen rond een management congressentrum mensen met een steen en in een dierenhuid ziet lopen dan weet u dat dit leiders van de samenleving zijn die met behulp van spirituele ervaringen proberen hun eigenlijke zelf bij elkaar te trillen. De kosten van deze cursussen liegen er niet om.

Het is niet alleen op dit terrein dat onkunde tot groot en onverdiend voordeel van anderen leidt, want mensen geloven de gekste dingen. We gaan naar het terrein van de opvoeding. Mensen willen het beste voor hun kinderen. Het is daarom begrijpelijk dat moderne keisnijders trachten daar hun waar aan de man te brengen, als het niet met behandelingen is dan wel met drankjes of pillen. Hoewel drukke kinderen en leerproblemen van alle tijden zijn, werden er nog nooit zo veel kwalen vastgesteld als tegenwoordig. Leraren in het basisonderwijs klagen dat ze met zo veel probleemkinderen in één groep niet meer genoeg tijd kunnen besteden aan de gewone kinderen die er blijkbaar ook nog zijn. In ‘Balans’, een tijdschrift voor leer- en opvoedingsproblemen komen we kwalen tegen als ADHD, ADD, PDD-NOS, MCDD, DCD, NLD, ODD en CD om enkele van de raadselachtige afwijkingen te noemen. Wie de sites ADHD en dyslexie op internet bezoekt,

krijgt een overvloed aan informatie. Zo wordt van het middel 'neurovision' beweerd, dat het uitstekend helpt bij dyslexie want "na het innemen van 5 druppels, zijn binnen 20 seconden de linker- en rechterhersenhelft weer in evenwicht". Op de site waar het middel besteld kan worden staat een overzicht van de zorgverzekeraars die alternatieve geneeswijzen vergoeden en tot welk bedrag. Een flacon neurovision van 30 ml. kost € 29,95 en de 'VITASCAN', een digitaal, bio-energetisch diagnostisch en medisch apparaat zou in staat zijn om door de bioresonantie therapie, ook iets met trillingen, iets te betekenen voor de behandeling van ADHD. Men moet forse bedragen neertellen die door geen verzekering worden vergoed. De moderne keisnijders durven niet zo ver te gaan, dat ze voorstellen een kind met ADHD of dyslexie van een kei bevrijden.

Apothekers proberen hun toch al niet geringe inkomen aan te vullen met de vrije verkoop van volstrekt waardelose homeopathische drankjes en pillen. Voor alternatieve geneeswijzen kun je bijverzekeren. Er is al jaren overconsumptie, zodat verzekeringsmaatschappijen paal en perk gaan stellen aan het declareren van de nota's van het piskijkergilde.

Mensen geloven de gekste dingen. Met de commerciële televisiezenders hebben we daar meer zicht op dan vroeger en zo heb ik met verbazing gekeken naar wat een astroloog tussen de middag te melden had, naar ik meen, op SBS. Ook de reguliere zenders kunnen er wat van. Vooral de KRO. Een paar jaar geleden hadden ze een programma over reïncarnatie. Eén van de medewerkers fladderde als een kip zonder kop door Frankrijk met een man die op zoek was naar plaatsen van zijn vorige leven. De gelovige herinnerde zich vooral kerken, maar sprak geen woord Frans meer. Daarna hadden ze, nota bene op de zondagavond - waar is de verering van Maria gebleven - een programma over mensen met het zesde zintuig die een paard met een onzichtbare kwaal moesten aanwijken. Maar

wat kunnen we anders verwachten van een omroep die sterke binding heeft met bijgelovig Italië en Anthonius van Padua. Het was een beschamende vertoning. Datzelfde gevoel had ik destijds bij de EO, die in 'Op zoek naar een wonder' zielige mensen met een ongeneeslijke kwaal (?) over de halve wereld sleepte. Zonder resultaat.

Het valt niet mee om een hele dag het scherm te vullen. We kunnen die tv-programma's beschouwen als onschuldig amusement om de kijkcijfers enigszins op peil te houden. Je hoeft er niet naar te kijken. Aanvullende verzekeringen hoef je niet te nemen, voetzoolreflexologen en iriscopisten moest je toch al zelf betalen en Dr. Vogel kun je laten staan. Toch is het niet onschuldig, te meer niet nu SBS deze winter een programma start met paranormale kinderen. Een programma dat een bedreiging is voor de geestelijke volksgezondheid, niet alleen voor de betreffende kinderen, maar ook voor iedereen die er naar kijkt. Er is overtuigend aangetoond dat zogenaamd paranormale ervaringen niet gebaseerd zijn op objectief waarneembare feiten. Het is dan ook niet voor niets dat de leerstoel parapsychologie die we ooit in Utrecht hadden met hoogleraar Dr. Wilhelm Heinrich Carl Tenhaeff (1894-1981), nooit iets verstandigs heeft opgeleverd.

Mensen geloven de gekste dingen. Meestal door een gebrek aan kennis of een weinig kritische houding. Zo was voormalig poffertjesbakker Emile Ratelband in één of ander televisieprogramma in de weer met een meetlintje. Dit om de lengte van het voorhoofd van iemand te meten. Ratelband heeft na zijn carrière als coach en motivatietrainer een nieuw boek geschreven. In zijn 'Somatology' stelt hij dat uiterlijke kenmerken van het lichaam een weerspiegeling zijn van karaktereigenschappen. Dat geloof is niet nieuw. Zo dacht Aristoteles die leefde in de vierde eeuw voor Christus dat mensen met gekrulde haren dapper waren. Ze leken met hun haren immers

op een leeuw. In de zeventiende en achttiende eeuw ontstond de frenologie. Een geoefend frenoloog kon met behulp van schedelmetingen vaststellen hoe het zat met de karaktereigenschappen en de intelligentie van de betreffende persoon. Toen kapitein Robert Fitzroy de jonge Charles Darwin voor het eerst zag, twijfelde hij of hij hem mee zou nemen op de lange zeereis rond de wereld. De kapitein had vraagtekens bij de neus van Darwin. Die zou erop wijzen dat de jonge Charles weinig doorzettingsvermogen had.

De hele frenologie, maar ook de door Ratelband beschreven ‘Somatology’ is volslagen onzin. Dat geldt ook voor alles wat er vertoont en verkocht wordt op de geregeld gehouden paranormaal beurzen. Het is een raadsel hoe mensen zich laten beetnemen en geld uitgeven aan waardelose behandelingen. Soms onschuldig, niet zelden met ernstige gevolgen. We herinneren ons allen nog de dood van Sylvia Millicam die tot het einde bij homeopaten, piskijkers en andere warhoofden en wonderdokters de deur platliep om maar te horen dat ze geen kanker had.

Op jacht naar pseudokennis en pseudotitels

Het wordt nog anders, wanneer het reguliere door de overheid bekostigde onderwijs zich inlaat met opleidingen in alternatieve geneeswijzen of opleidingen met een hoge amusementswaarde. Dat dreigde vijf jaar geleden bij de Christelijke Hogeschool Noord Nederland te gebeuren. Het ging om acupunctuur en kruidengeneeswijzen. De hogeschool was van plan om een ‘Kenniscentrum Toegepaste Chinese Geneeskunst’ op te richten in Leeuwarden. Dat zou ongetwijfeld gunstig voor de werkgelegenheid van de Friese hoofdstad zijn en voor de CHN in het bijzonder. Met de universiteit van Shandong in China werd een ‘letter of intent’ getekend, waarmee de hogeschool de exclusieve rechten voor Europa kreeg om een dergelijke opleiding te starten. Met exclu-

sieve rechten is het oppassen geblazen. Zo heb ik wel eens het exclusieve recht gekregen om een bepaald product aan te schaffen.

Volgens critici is acupunctuur “waarschijnlijk een tot in het onzinnige uitgebreide theorie die gefundeerd is op het verschijnsel dat mensen met kiespijn hieraan kortdurend iets minder aandacht geven, als men hen met een hamer op de duim slaat”. Volgens anderen is “de enige bijdrage van Chinese acupuncturisten dat ze zoveel plaatsen op het menselijk lichaam hebben ontdekt waar men zonder gevaar een naald in kan steken” (Hulspas c.s. in ‘Tussen waarheid en waanzin’).³ Het is onbegrijpelijk dat een instituut met gewaardeerde en professionele opleidingen en gehuisvest in een prachtig gebouw zich wilde verbinden aan een flauwekulopleiding. Natuurlijk had men onderzoek kunnen doen naar het effect van kruiden op de vitale meridianen bij huisdieren of de gezondheidseffecten van aardstralen in de Friese zandgrond. De gelovigen zouden zijn toegestroomd, ondanks de hoge collegekosten. Uiteindelijk ging het project niet door.

Op de Friese zandgronden ligt ten noorden van Drachten het kleine dorp Opeinde. Daar was tot voor enkele jaren ‘De universiteit van Opeinde’ gevestigd. Deze werd geleid door Prof. Jan Roelof Hakemulder. Van hem is geen wetenschappelijk werk aanwezig in de Nederlandse Centrale Bibliotheek Catalogus. Ooit is er een mevrouw gepromoveerd op een proefschrift betreffende Tibetaanse-Boeddhistische filosofie en geneeswijzen. In Deventer staat het Dutch University College for Social and Cultural Studies. Het Deventer instituut verzorgt opleidingen op bachelor- en masterniveau en verleent ‘DUC-certificaten en DUC-diploma’s’. Het wordt geleid door ‘professor’ Dubbeling, die gepromoveerd is bij Hakemulders universiteit van Opeinde op de opvoedkunde van de Indiase goeroe en charlatan Sai Baba. Het enige geschrift dat ik van Dubbeling kon vinden was een boekje van 38 bladzij-

---

³Marcel Hulspas/Jan Willem Nienhuis *Tussen waarheid en waanzin* Breda 1998

den, waaraan hij heeft meegewerkt en dat is uitgegeven door de Alliantie van Natuurlijke Geneeswijzen. Je kunt in zijn Deventer instelling een tweejarige opleiding Vedic Studies volgen. De kostprijs is bijna drieduizend euro. Bij de achtergrondinformatie over DUC vond ik een artikel van een psychosynoptoloog. In het slot van het psychosynoptologische artikel komt de psychosynoptoloog tot een aardige psychosynoptologische slotsom: “Wie goed doet, goed ontmoet.” Ik ben benieuwd of de opleidingen van het Dutch University College de studenten goed doen. Aan de naam en het prijskaartje hoeft het niet te liggen.

De tulpenmanie had een waarschuwing kunnen zijn

In het Frans Halsmuseum in Haarlem hangt 'Flora's Mallenwagen'. Flora, de godin van de bloemen, heeft drie kostbare tulpen in haar hand. Ze zit te midden van hoogst onbetrouwbare lieden: Leckebardt, een dronkaard, Graegrijk die een zak met geld vasthoudt

en Liegwagen die allerlei kletspraatjes verkoopt. Het is een schilderij van Hendrick Gerritz Pot uit 1640, geschilderd na de ineenstorting van de tulpenmanie van 1637. In het eerste kwart van de zeventiende eeuw waren tulpenbollen van duizend gulden per stuk geen uitzondering. Rond 1636 werden er in de steden in het westen van ons land tulpen op de beurs verhandeld voor krankzinnig hoge prijzen. Sommige mensen verkochten hun persoonlijke bezittingen om mee te kunnen doen aan deze dwaze handel. De gekte kwam een jaar later tot een eind met dramatische financiële gevolgen. Het schilderij van Pot laat zien hoe het afliep met de gekken van de tulpenhandel: ze zijn op weg naar de zee om daar te verdrinken. De tulpenmanie werd een waarschuwing voor beurspeculatie en het doen van onverantwoorde uitgaven. In 1843 schreef Mackay er een boek over onder de veelzeggende titel 'Buitengewone misleiding en de gekte van de menigte'. Sceptici vragen zich af wat geschiedenis eigenlijk oplevert. Leren we daar wat van? Het kost weinig moeite om een voorbeeld te vinden dat mensen niets leren van de geschiedenis. Deskundigen willen ons doen geloven dat de huidige financiële crisis met meer toezicht en transparantie voorkomen had kunnen worden. De mensen waren zich immers de risico's niet bewust. Ik betwijfel of een grootschalige verspreiding van een reproductie van 'Flora's Mallenwagen' in bankgebouwen en huiskamers iets had opgeleverd. Als we zien wat zich de laatste jaren afspeelde in de wereld van het grote geld, dan vrees ik het ergste. Door hebzucht verblind zouden velen het schilderij niet hebben gezien of hebben willen zien.

Het blijkt dat topmensen van bedrijven zoals Lord John Browne, die tot mei 2007 de baas was bij oliemaatschappij BP, in een kwartier hetzelfde verdiende als een Engelse minimumloner in een maand. Bestuursvoorzitter Ad Scheepbouwer van KPN kreeg dit voorjaar een aandelenbonus ter waarde van 9 miljoen euro vanwege zijn 'voortreffelijke sanering'. KPN is een afsplitsing van de oorspronkelijke PTT. Ooit hadden we het Staatsbedrijf der

Posterijen, Telegrafie en Telefonie. Postbodes hadden binnen dat bedrijf een gewoon salaris met een baan waar ze trots op konden zijn. Na de splitsing en de verzelfstandiging van het bedrijf betekent het dat parttime medewerkers zich nu voor weinig geld een paar uur door weer en wind de mikmak sjouwen om hier en daar wat post te bezorgen, terwijl er in de straat op hetzelfde moment nog drie andere postbezorgers van andere bedrijven bezig zijn. Maar het zijn niet alleen mensen als Rijkman Groenink, Nina Brink of topmensen van bedrijven die met twijfelachtige inspanningen ongehoord hoge bedragen verdienen. Wat te denken van voetballers die met hun uitzonderlijke inkomsten voetbalclubs aan de rand van het faillissement brengen. De 22-jarige topvoetballer Lionel Messi, heeft bij zijn club FC Barcelona een nieuw contract gesloten en krijgt nu jaarlijks een salaris van 9½ miljoen euro. Ook andere topvoetballers verdienen jaarlijks vele miljoenen zoals Arjen Robben, die bij Bayern zeven miljoen krijgt. Dit heeft niets meer te maken met kunde die terecht voordeel oplevert, het heeft niets te maken met merite, met waarde. Sociale stijging mag dan niet meer afhankelijk zijn van afkomst en tegenwoordig in principe gebaseerd op verdienste en capaciteiten, het is toch moeilijk vol te houden dat de capaciteiten van deze mensen zulke grote verschillen in beloning rechtvaardigen.

Op 25 juli 2007 moest Raborenner Michael Rasmussen de Tour verlaten. Hij had gelogen over zijn verblijfplaats. Daarna kwam hij opnieuw in het nieuws vanwege de discussie over zijn bloedwaarden. Ruim dertig jaar geleden verscheen 'De dood van een coureur'. Dat ging over Tommy Simpson, die tien jaar daarvoor in de Tour de France van 1967 om het leven kwam als gevolg van het gebruik van verboden middelen. Het was op de Mont Ventoux, die hoge kale berg in het zuiden van Frankrijk. Journalisten mochten niet stoppen waar Simpson lag te sterven, want 'the show must go on'. Simpson was geofferd op het altaar van de hebzucht. 'De dood van

een coureur' is één van de hoofdstukken uit 'De verwording van de economie voor de arbeider, ondernemer en kruidenier verklaard',⁴ waarin toen nog hoogleraar Arnold Heertje samen met twee andere auteurs de economische ontwikkelingen en problemen bespreekt.

Een onderwerp dat Heertje na aan het hart ligt is dat economie niet alleen over geld gaat. De eenzijdige nadruk op de financiële kanten van de economie en de illusie van universele meetbaarheid daarvan leidt tot grote maatschappelijke schade. Als we alles afmeten aan opbrengst en winst dan gaat dat ten koste van andere belangrijke waarden. Politici behoren daarom besluiten te nemen op basis van alle argumenten en niet alleen financiële. Er zijn veel niet reproduceerbare goederen. 'Echte economie' behoort in de eerste plaats te gaan om de kwaliteit van het bestaan.⁵

Als er één maatschappelijk terrein is waar de economische verwording heeft toegeslagen dan is het volgens Heertje het onderwijs. Sinds de jaren zeventig zijn er grote fouten gemaakt. Het koersen op financieel rendement heeft ernstige gevolgen voor de kwaliteit. Van hoog tot laag heeft het onderwijs in ons land een dieptepunt bereikt. In het hoger onderwijs gaat het er om zo veel mogelijk studenten binnen te halen. "Zo kregen we spookstudenten, die les krijgen in spookvakken en daar spookcijfers voor haalden." Studenten die daar bezwaar tegen maakten, durfden op de televisie niet herkenbaar in beeld te komen uit angst voor represailles. Op het onderwijs kom ik straks uitgebreid terug.

De economische crisis van dit moment is veroorzaakt door hebzucht en hoogmoed, gepaard aan onkunde van de één die tot groot voordeel voor de ander leidde. Dit giftige mengsel heeft ons in grote problemen gebracht. Twee jaar voor de val van de muur werd Alan Greenspan voorzitter van de Amerikaanse Federale Bank. Hij bleef er tot 2006. Vorig jaar moest hij voor een commissie verschijnen

---

⁴Arnold Heertje en anderen. *De verwording van de economie voor de arbeider, ondernemer en kruidenier verklaard* Amsterdam 1976

⁵Arnold Heertje. *Echte economie* Nijmegen 2006

die hem ondervroeg hoe hij zo lichtvaardig besluiten had kunnen nemen die er mede de oorzaak van werden dat grote hypotheekbanken in de Verenigde Staten in problemen kwamen. Als één van de oorzaken noemde Greenspan de val van de muur. Daardoor had hij de stellige overtuiging dat het kapitalistische systeem van de vrije markt definitief had overwonnen. Of in de woorden van de Amerikaanse politieke denker Francis Fukuyama uit 1992 in 'The end of history and the last man' (Het einde van de geschiedenis en de laatste mens): "De gebeurtenissen .... waarvan we getuigen zijn, betreffen niet enkel het einde van de Koude Oorlog, of het voorbijgaan van een specifiek tijdperk uit de naoorlogse geschiedenis, maar het einde van de geschiedenis als dusdanig: namelijk, het eindpunt van de ideologische evolutie van de mensheid en de universalisering van de Westerse liberale democratie als de uiteindelijke vorm van menselijk bestuur." In hetzelfde jaar dat Greenspan aantrad, beweerde Gordon Gekko in de film 'Wall Street' van Oliver Stone: "Greed is good." In Amerika bewerkstelligde hoogmoed en hebzucht van de bankiers aanvankelijk grote economische groei, waardoor de woorden van president Bush junior, dat iedereen in zijn land recht op een eigen huis had, niet beoordeeld werden op hun realiteitsgehalte. Het leidde na de zomer van 2008 met het faillissement van de hypotheekgiganten Fannie Mae en Freddie Mac tot een bijna ineenstorting van het totale economische systeem.

Ook in ons eigen land leidde het mengsel van onkunde, hoogmoed en hebzucht tot grote problemen: provincies en particulieren die hun geld onderbrachten in IJsland om meer rente te krijgen en dan hadden we de DSB Bank, waar de persoonlijke speeltjes van directeur Scheringa, zoals zijn stadion, voetbalclub en kunstcollectie onverantwoord veel kapitaal aan het bedrijf onttrokken. Critici binnen het bedrijf werden weggewerkt, ontslagen of zochten zelf een andere baan. Honderden zo niet duizenden klanten werden de dupe van de verkooppraktijken van DSB. Ze waren onkundig van werkelijke

kosten, onkundig van de risico's van een achtergesteld deposito. Sommigen namen welbewust een te groot financieel risico en huilen nu krokodillentranen. De mensen die verantwoordelijk waren voor de verkoop van overbodige verzekeringen, hoge hypotheeken en leningen en daarbij schandelijk misbruik maakten van de onkunde van hun klanten, gedroegen zich zoals te verwachten was niet als Boorman in 'Lijmen en het Been' van Willem Elsschot.⁶ Daar krijgt Boorman berouw als hij ziet wat er van de weduwe Lauwereijssen terecht is gekomen nadat hij haar honderdduizend exemplaren van het 'Wereldtijdschrift' heeft aangesmeerd. Die liggen onverkocht. De weduwe Lauwereijssen heeft ondertussen een houten been.

De meritocratische samenleving

In 1987 verscheen van de Engelse historicus Simon Schama 'The Embarrassment of Riches'⁷, een studie over de Nederlandse

---

⁶Willem Elsschot. *Lijmen en het been* Verzameld werk Amsterdam 2005

⁷Simon Schama. *The Embarrassment of Riches. Overvloed en onbehagen* Amsterdam 1988

cultuur in de Gouden Eeuw. Een jaar later kwam het uit in een Nederlandse vertaling 'Overvloed en onbehagen'. Op het omslag een toepasselijk schilderij van Jan Steen uit 1655. Het schilderij is bekend geworden onder de naam 'De burgemeester van Delft'. Een rijke inwoner van de stad zit breeduit, goed gekleed en wel doorvoed op de stoep van zijn huis. Zijn dochter, in dure gewaden van brokaat en satijn, verlaat het huis. Aan de rechterkant van het schilderij een bedelares met haar kind. Het Rijksmuseum kocht het in 2004 voor een record bedrag van 11,9 miljoen euro. In de periode dat het geschilderd werd, was de Nederlandse republiek één van de rijkste en meest ontwikkelde naties van de wereld. Die rijkdom veroorzaakte bij de Calvinistische burgers een onaangenaam gevoel. Had Johannes Calvijn niet geleerd: "Laten zij die overvloed hebben eraan denken dat ze zijn omgeven met doornen, en laat ze goed oppassen dat ze er niet door geprikt worden."

In het midden van de twintigste eeuw kwamen er in het Verenigd Koninkrijk twee romans uit over de toekomst van de samenleving die nog altijd gelezen worden en leverbaar zijn: 'Brave New World' van Aldous Huxley en '1984' van George Orwell. De laatste schetst daarin een totalitaire staat zoals die van Hitler-Duitsland en de Stalinistische Sovjet-Unie. Het is Big Brother die alles in de gaten houdt. Beide schrijvers wilden hun lezers waarschuwen. We kunnen vaststellen dat de sombere toekomstvisies van Huxley en Orwell niet bewaarheid werden. Rond dezelfde tijd verscheen een andere toekomstroman die een meer uitgebreide beschouwing waard is. Laten we als inleiding daarop beginnen met Louis Davids die in de film 'Op stap' uit 1935 de arme pianostemmer Fortuin speelt. Hoewel Janus Fortuin arm was, leefde hij tevreden met zijn vrouw en dochter in Amsterdam-Zuid. Dat veranderde toen zijn rijke oom Barend uit Batavia kwam. Jakarta heette toen nog Batavia en Indonesië was ons Indië. De film is vergeten. Dat geldt niet voor het bekende door Louis Davids gezongen liedje 'Als je

voor een dubbeltje geboren bent, bereik je nooit een kwartje'. Voor de Tweede Wereldoorlog werd de maatschappelijke positie die je bereikte voornamelijk bepaald door afkomst. Talent en inspanning konden daar niet veel aan veranderen.

De arbeider zei tegen zichzelf: "Dit ben ik dan, een arbeider. En waarom ben ik arbeider? Ben ik voor niets anders geschikt? Wis en waarachtig wel! Maar ik heb nu eenmaal niet de kans gekregen te tonen wat ik waard ben. Anders was ik misschien wel dokter of rechter of minister geworden. Feitelijk had ik alles kunnen worden. Maar ik heb nooit de kans daartoe gekregen. En dus ben ik maar een arbeider. Maar daarom moeten jullie nog niet denken dat ik nu ook minder ben dan iemand anders! 't Is juist andersom."

Het citaat komt uit 'The rise of the Meritocracy 1870-2033; an essay on education and equality'. Het boek verscheen in 1954 in Engeland en kwam een paar jaar later uit in Nederlandse vertaling als 'De juiste man op de juiste plaats. De opkomst van de meritocratie 1870-2033'.⁸ Er kwam nooit een herdruk, hoewel het probleem dat Michael Young aan de orde stelt zeer actueel is. In het kort gezegd komt het erop neer dat iedereen tegenwoordig in principe mogelijkheden lijkt te hebben om een goede maatschappelijke positie te bereiken. Er is geen excuus voor falen zoals in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog. Maar wat te doen met mensen die door welke omstandigheid dan ook in de ogen van zichzelf of van anderen mislukken, aan de onderkant van de samenleving terecht komen en zich vernederd voelen. Young beschrijft in zijn toekomstroman dat daardoor in het Engeland van 2033 ernstige ongeregelheden uitbreken.

Om te bereiken dat iedere burger op de juiste plaats terecht komt, worden in 'De juiste man ....' alle kinderen getest op 7-, 9-, 11-, 13- en 15-jarige leeftijd. De leeftijd waarop betrouwbare testvoorspelling

---

⁸Michael Young. *The rise of the Meritocracy 1870 – 2033; an essay on education and equality*. In vertaling: *De juiste man op de juiste plaats. De opkomst van de meritocratie 1870 – 2033* Amsterdam 1959

gen konden worden gedaan werd in 2015 al vier jaar en in 2020 drie jaar.... en gegeven bepaalde huwelijksgewoonten kon nog later voor ieder echtpaar met opvallende nauwkeurigheid het intelligentiepeil van hun nakomelingschap worden vastgesteld. “Men ging van de veronderstelling uit dat iedereen pienter was, zolang niet het tegendeel was bewezen. De onrechtvaardigheid van het onderwijsstelsel handhaafde bij vele mensen deze illusie; de ongelijkheid van kansen voedde de mythe van de menselijke gelijkheid.” De gevolgen van dit alles zijn desastreus: “De mensen waren ziende blind.... de menselijke gevolgen van de toenemende mechanisering en automatisering ontgingen hen ten enen male. Er werd aanhoudend meer geëist van de geschoolde en steeds minder van de ongeschoolden, totdat er aan ongeschoolden in het geheel geen behoefte meer bestond.” Men heeft nog wel geprobeerd de eenvoudige beroepen op te waarderen “want rattenvangers werden verdelgingsfunctionarissen en putjesscheppers inspecteurs van reinheid en hygiëne”. In het laatste hoofdstuk ‘Waartoe leidt dit alles’ gaat het mis. De Conservatieve Partij eist dat het oude erfelijkheidsbeginsel weer in ere wordt hersteld, want het ligt voor de hand dat het achter stellen van de domme kinderen uit de gegoede klassen bij de knappe uit de lagere klassen, de rijke ouders veel hartzeer bezorgt. IQ-donors kunnen de problemen van de onderklasse niet oplossen, dat lukt ook niet met het ruilen van domme kinderen uit hogere klassen tegen begaafde kinderen uit de lagere klassen. En dan: “Meer dan een halve eeuw lang hebben de lagere klassen de gevoelens van wrok die zij niet tot uitdrukking konden brengen opgekropt, totdat thans de uitbarsting is gekomen.... Immers zonder intelligentie vormen de lagere klassen slechts een ordeloze bende makkend gepeupel.” Op de laatste bladzijde blijkt dat de schrijver bij de relletjes is omgekomen. De ik-figuur van de roman moet het met de dood bekopen.

Young had als geen ander een scherp oog voor toekomstige ontwikkelingen. Het vele testen zal het onderwijzend personeel van

tegenwoordig bekend voorkomen en de rellen in de Franse banlieues van de afgelopen jaren lijken een voorproefje van wat ons nog te wachten kan staan. Bij mijn weten was het Michael Young die voor het eerst het woord meritocratie gebruikt. Het hangt samen met het Latijnse ‘merere’ dat verdienen betekent. In een meritocratische samenleving gaat het om begaafdheid, verdiensten en prestaties. Op basis daarvan krijgt iedereen wat hem of haar toekomt. En inderdaad, het lijkt erop dat het maatschappelijk succes tegenwoordig vooral wordt bepaald door eigen capaciteiten en inspanning en niet meer door afkomst, ras of sekse. Maar het idee, dat elk dubbeltje een kwartje kan worden leidt tot problematische onderwijskundige ontwikkelingen. De voorspelling van Young is uitgekomen: jonge kinderen moeten steeds vroeger van alles vroeg leren. Iedereen die met kleuters werkt, weet ervan mee te praten. Kleuters worden getoetst, het lesprogramma moet op papier omgestructureerd te werken. Wie er niet aan mee doet, komt aan de schandpaal van de onderwijsinspectie. Het is een onzinnige en kwaadaardige ontwikkeling met negatieve gevolgen voor kleuters die nog spelend behoren te leren. De gedachte is dat als je maar goed genoeg je best doet, als de overheid maar genoeg investeert in de prachtwijken, als peuters met taalachterstand maar zo vroeg mogelijk extra onderwijs krijgen, als kinderen en leerlingen maar voortdurend getest worden en scholen beoordeeld op die testresultaten, dan komt die heilsstaat, die meritocratie, hoe langer hoe meer dichtbij. Maar is die meritocratie wel zo ideaal? Wat doen we met de mensen die de pech hebben om geen werk te kunnen vinden dat overeenkomt met hun verdiensten en capaciteiten? Leven we wel echt in een meritocratie? Willen we dat wel, voortdurend afgerekend worden op wat we kunnen? En heeft het effect?

“Toch laat iemands natuurlijke aanleg zich niet gauw geweld aandoen. Als wij niet de goede weg voor onze kinderen hebben gekozen, sloven wij ons vaak uit voor niets en verspillen veel tijd om

hun iets bij te brengen dat ze niet onder de knie kunnen krijgen”, schreef Michel Eyquem de Montaigne in zijn ‘Essais’ van 1580.⁹ Het citaat over de natuurlijke aanleg had in de zestiende eeuw een ander gewicht dan nu. Goede scholing en ontwikkeling waren voorbehouden aan de hogere klasse, aan de adel en geestelijkheid. In de tijd van Montaigne werden opleidingen voornamelijk bepaald door afkomst en milieu. Dat is tot ver in de vorige eeuw het geval geweest. Er is na ‘Als je voor een dubbeltje geboren bent, bereik je nooit een kwartje’ veel ten goede veranderd. Dat neemt niet weg dat we een andere uitspraak van Montaigne ter harte moeten nemen: “ .... ik ben van mening dat wij hun (onze kinderen) steeds het beste en nuttigste moeten leren, zonder al te hoge verwachtingen te koesteren of ons bezig te houden met oppervlakkige voorspellingen op grond van hun gedrag als ze nog klein zijn.”

De verwachtingen over wat kinderen en scholen kunnen bereiken zijn tegenwoordig hoog gespannen, zoals bij hoogleraar onderwijs-sociologie Jaap Dronkers. Hij schreef ‘Ruggengraat van ongelijkheid’.¹⁰ Het werd uitgegeven door de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de Partij van de Arbeid. De ruggengraat van ongelijkheid is volgens Dronkers het onderwijs. Het onderwijs als de ruggengraat van ongelijkheid is een fatale opvatting, die door velen gedeeld wordt en die mee ten grondslag ligt aan veel problemen van het Nederlandse onderwijs. De discussie wordt al tientallen jaren gegijzeld door achterstanden van leerlingen. Bij het ministerie wordt momenteel gewerkt aan een nieuw onderwijskundig gedrocht: ‘Passend Onderwijs’. Onderwijs is nooit passend, omdat zowel ouders, maatschappij als overheid eisen aan het onderwijs stellen, waaraan niet voldaan kan worden. Dat komt omdat de ruggengraat van ongelijkheid niet het onderwijs is, maar de mens zelf, met alle verschil in capaciteiten, ambities en belangstelling. Dat heeft om in termen van Charles Darwin te spreken grote maatschappelijke overlevingswaarde. We

---

⁹Michel Eyquem de Montaigne. *Essays* (In vertaling) Amsterdam 2001

¹⁰Jaap Dronkers *Ruggengraat van ongelijkheid* Amsterdam 2007

zouden die verschillen moeten viëren in plaats van ze voortdurend te problematiseren. Mensen verschillen zeer in aanleg, mogelijkheden en ambities. Niet iedereen heeft talent om concertpianist te worden of automonteur. Het is juist de grote diversiteit die het menselijk samenleven mogelijk maakt en waar de onkunde van de één het bestaan van de ander mogelijk maakt en tot zijn voordeel leidt. Over talenten en de spreiding daarvan moet ik nog iets zeggen. We kennen het woord talent uit het bekende bijbelse verhaal. Om duidelijk te maken hoe het gaat in het hemelse rijk vertelt Jezus een gelijkenis. In dit verhaal gaat het om een rijke man die voordat hij op reis gaat zijn drie knechten geld geeft om er zelf wat mee te doen (Matteus 25 en Lucas 19). Als hij terugkomt, vraagt hij rekenschap. De man die vijf talenten kreeg, heeft er vijf bijverdiend. Ook de man die twee talenten kreeg, heeft zijn aandeel verdubbeld. De man met het ene talent, heeft zijn geld in de grond gestopt. Met de laatste knecht loopt het slecht af: “Gooi die vent van niets maar buiten in het donker.” Het geld wordt hem afgenomen en gegeven aan degene die er vijf bijverdiende. “Want elk die wat heeft, krijgt wat, maar iemand die niet heeft, zal ook nog wat hij heeft afgenomen worden.” Het is aan dit verhaal dat we het woord ‘Matteuseffect’ ontleen. De term duikt in de onderwijskunde voor het eerst op in 1968. We bedoelen ermee dat de kloof tussen hen die goed kunnen leren en de achterblijvers met het klimmen der jaren steeds groter wordt.

Voor het bijbelse verhaal kan men begrip opbrengen. Immers, de knecht met het ene talent was te lui of toonde te weinig initiatief om er iets mee te doen. Dat ligt anders in het onderwijs. Hoewel er grote druk wordt uitgeoefend op scholen en leerlingen om te presteren, moeten we erkennen dat de resultaten zowel van scholen als van de leerlingen maar in geringe mate afhangen van de inspanningen. Kinderen komen de school door aanleg en opvoeding al binnen als voetballer, tuinier of kanarievogelhouder.

Scholen hebben minder invloed op de ontwikkeling van kinderen dan sommige optimisten denken.

De discussies en ontwikkelingen in Frankrijk en Duitsland hebben frappante overeenkomsten met die in Nederland. Niet lang geleden is geopperd dat over een afzienbare tijd 50% van de Nederlandse bevolking een hogere beroepsopleiding of meer moet hebben. In Frankrijk is het streven om nog meer leerlingen een 'bac' te bezorgen. Het betekent zowel voor Nederland als voor Frankrijk dat de eisen aan het eind van de middelbare school of de toelatingseisen voor het hoger onderwijs omlaag moeten. Beide opties zijn onaantrekkelijk, want wat heeft zo'n opleiding dan nog voor waarde? Dat deze ontwikkeling niet denkbeeldig is, laat bij ons de huidige PABO zien, een opleiding waar mensen met weinig intellectuele capaciteiten goed terecht kunnen.

De grote nadruk op scholing en prestaties heeft als keerzijde dat velen nooit aan de hoge eisen zullen kunnen voldoen. Het ontbreekt hen aan capaciteiten of ambitie. Wat te doen met al diegenen die in de ratrace naar steeds meer niet meekomen. In onze West-Europese samenlevingen verschenen daarover recente studies die wat de inhoud betreft grote overeenkomsten vertonen. In Frankrijk 'Qu'est-ce que le mérite', van Yves Michaud¹¹, in Duitsland van Inge Kloepfer 'Aufstand der Unterschicht'.¹² In ons eigen land schreef Dick Pels 'Wat is er mis met de meritocratie'¹³ en van Tsjalling Swierstra en Evelien Tonkens verscheen 'De beste de baas. Prestatie, respect en solidariteit in een meritocratie'.¹⁴

Een andere vraag is of we maatschappelijke behoefte hebben aan zoveel zogenaamd hoogopgeleiden. In Frankrijk bestaat op dit moment een kleine 30% van de beroepsbevolking uit arbeiders, geschoold of ongeschoold. Het woord ouvriers, arbeiders, gebrui-

---

¹¹ YVES MICHAUD. *QU'EST-CE QUE LE MÉRITE* PARIJS 2009

¹² Inge Kloepfer. *Aufstand der Unterschicht* Hamburg 2008

¹³ Dick Pels. *Weg met de meritocratie* in Socialisme en Democratie 2003

¹⁴ Tsjalling Swierstra en Evelien Tonkens (redactie). *De beste de baas? Verdienste, respect en solidariteit in een meritocratie* Amsterdam 2008

ken ze niet voor zichzelf. Ze spreken bijvoorbeeld van 'opérateur'. Hun politieke macht is vooral na de teloorgang van de communistische partij minimaal. In ons land dezelfde verschuivingen in taalgebruik, de meeste beroepen zijn ondertussen opgetuigd met ingewikkeld klinkende omschrijvingen. Daar worden mensen niet echt slimmer van. Niet in Frankrijk en niet in Nederland. Buitengewoon dom is het om in beide landen zo weinig waarde te hechten aan een opleiding voor vakbekwame handwerkslieden.

Veel laagopgeleiden hebben moeite om in ons land een baan te vinden. Uit dat laatste wordt ten onrechte de conclusie getrokken dat het nodig is om voor een bepaalde baan een hogere opleiding te hebben. Voor veel beroepen is nauwelijks een opleiding nodig en zeker geen hogere. Banen waarin vroeger iemand zich met een ULO-diploma gemakkelijk staande hield, worden nu bemenst door universitair opgeleiden. Er vindt een enorme verdringing plaats ten koste van lager opgeleiden die datzelfde werk evengoed zouden kunnen doen. Het is daarom begrijpelijk dat veel jongelui gaan 'studeren' aan een hogeschool of universiteit. Universiteiten maken graag gebruik van de zucht naar een hoge opleiding. Zo hoorde ik in een interview met een student uit Frankrijk die een master deed in Engeland dat hij nota bene vierduizend euro moest betalen voor vier uur college per week. Wel had hij verplichte zelfstudie, om aan de benodigde studiepunten te komen.

Zo leidt het streven naar steeds meer scholing tot ernstige problemen. De druk van ouders om hun kinderen toegelaten te krijgen op gymnasia is groot, oefenprogramma's voor de CITO-eindtoets voor basisschoolkinderen worden gretig aangeschaft en deze begrijpelijke maar dwaze tendens wordt nog versterkt door de media die vorig jaar met een volstrekt onverantwoord en idioot programma als 'De school van Prem' ouders en kinderen wilden doen geloven dat je met een cursus van tien weken vele prestatieniveaus kunt stijgen. Een duidelijk voorbeeld van grote onkunde, tot voordeel

van wie eigenlijk? In ieder geval tot voordeel van programmamaker Prem Radhakishun, die als een moderne Don Quichotte ten strijde trok tegen tekortschietende scholen. Maar wat kunnen we verwachten wanneer de overheid erop hamert, dat langdurige studie noodzakelijk is in verband met onze kenniseconomie. Zo is het voortgezet onderwijs in ons land deels een gigantisch, geldverslindend en inefficiënt bedrijf geworden. Een 'teenage sitting' organisatie die jongeren probeert van de straat te houden. Dat slaagt maar gedeeltelijk, want elk jaar verlaten tienduizenden voortijdig het onderwijs. Het meest voor de hand liggende en effectieve middel om dat tegen te gaan, zou zijn om de onderwijsduur drastisch te bekorten. Zeker voor praktisch ingestelde leerlingen.

In Frankrijk staat de *égalité*, de gelijkheid, in hoog aanzien. Vandaar dat het *collège* een school voor alle leerlingen na de basisschool wil zijn, met zo ongeveer hetzelfde programma gedurende vier jaar. Het schooltype bestaat vanaf 1975, maar het einde is in zicht. Le Nouvel Observateur schreef: "Faut-il brûler le *collège* unique?" (Moeten we kappen met ons eenheidscollege?). "We zitten op het deksel van de kookpot, zodat hij niet uit elkaar vliegt", zegt een leraar. In werkelijkheid bestaat het *collège* met hetzelfde programma voor iedereen al lang niet meer. Verscheidenheid van scholen, klassen, aanbod en eindverwachtingen is regel, hoewel nog te weinig. Ondanks die verscheidenheid verlaat 34% van de leerlingen het schoolsysteem na vier jaar en drie van de vijf leerlingen blijft in de zes jaar na de basisschool een keer zitten. Eén op de tien leerlingen verlaat het onderwijs zonder één enkel diploma. In een vraagesprek schetst Le Nouvel Observateur een uiterst somber beeld van het onderwijs op sommige Franse scholen voor voortgezet onderwijs. Voor een deel veroorzaakt door problemen die niets met de school te maken hebben. De woon- en leefomstandigheden in sommige voorsteden in Frankrijk zijn erbarmelijk. Drugs en alcohol. Hoge werkloosheid, laag inkomen, totaal geen

uitzicht op werk of betere leefomstandigheden. Voortdurend nieuwe instroom van immigranten uit Afrika of andere delen van de wereld waar het nog slechter is. De bewoners worden door de Fransen met de nek aangekeken. Bitter genoeg worden de problemen mede veroorzaakt door het 'liberté, égalité en fraternité' (vrijheid, gelijkheid en broederschap) dat hoog in het vaandel staat van de Franse republiek. Mensen die buiten de boot vallen wordt aangepraat dat ze te weinig kunnen of weten, maar het is niet de onkunde die het probleem vormt, maar de fictie van gelijkheid. Dat geldt voor Frankrijk trouwens in sterkere mate dan voor Nederland. De mythe van gelijkheid heeft oude wortels, het gelijkheidsideaal is diep verankerd in de westerse cultuur. In de onafhankelijkheidsverklaring uit 1776 van de Verenigde Staten werd opgenomen dat alle mensen gelijk geboren worden en het devies van de Franse revolutie was 'Vrijheid, gelijkheid en broederschap'.

Natuurlijk behoort het onderwijs er naar te streven om kinderen, leerlingen en studenten zo veel mogelijk bij te brengen in kennen en kunnen. Een meer realistische opvatting op wat onderwijs vermag, zou veel geld en energie besparen en onze leerlingen en samenleving wijzer maken. Mochten onze westerse samenlevingen daar niet in slagen dan zou de toekomstman van Michael Young over de opstand van de onderklasse en degenen die buitengesloten worden wel eens bewaarheid kunnen worden met alle rampzalige gevolgen van dien.

Het is niet gemakkelijk op het juiste spoor te komen. De belangen zijn groot. Politici willen graag een standbeeld voor hun onderwijspolitiek. Niets doen is geen optie. Er is in ons land rond scholen, onderwijzers en leraren een enorme korst van mensen die aan het onderwijs verdient. Al die duizenden hebben geen enkel belang bij het handhaven van de bestaande toestand. Het onderwijs is een dankbare bron van inkomsten. Immers, er zijn altijd kinderen en

leerlingen die niet aan de verwachtingen van de ouders en de maatschappij beantwoorden. Die ‘onkunde van de leerling’ moet koste wat het kost bestreden worden. Vandaar dat men de mythe in stand houdt dat voortdurende innovatie van het onderwijs noodzakelijk is, maar het rotsblok van de vernieuwing is zwaar en de top wordt niet bereikt. Smoesjes genoeg: er was niemand om te helpen en de top is hoog. Diep in hun hart zijn de Sisyphussen van de onderwijsvernieuwingen intens blij, want stel je voor dat de steen de top bereikt. Dan valt er niets meer te rollen en komt er geen brood op de plank.

De moeilijke keuze tussen eigenbelang en dat van anderen

Onze hersenen lijken op de hersenen van de jagers verzamelaars van duizenden jaren geleden. Die gedachte geeft een onbehaaglijk gevoel. Het betekent dat we met al onze technische vooruitgang onze primitieve zoogdierinstincten niet kunnen bedwingen. De Heidelbergse Catechismus spreekt in dat verband van de mens die geneigd is tot alle kwaad. Beter sprak, want er zullen nog maar weinigen zijn die dit werkje uit de zeventiende eeuw kennen. De vraag uit 1765 blijft daarom actueel. Uit de toen gepubliceerde inzendingen kwam de vaste overtuiging naar voren dat de moraal gebaseerd moet zijn op de bijbelse normen en waarden. Paul Cliteur toont in het hoofdstuk ‘Is godsdienst een noodzakelijk fundament voor recht en moraal’ in zijn ‘Rechtsfilosofie’ uit 2005¹⁵ overtuigend aan, dat dit onjuist is. Immers, niet iedereen gelooft dat God bestaat, hoe onderken je wat God wil en de religieuze geschriften laten vele morele dilemma’s onbehandeld. Alle drie de monotheïstische godsdiensten kennen het verhaal waarin God aan Abraham de opdracht geeft om zijn eigen zoon te offeren. Dit verhaal wordt, hoewel door een slinkende minderheid, positief geduid en gezien als blijk van grote gehoorzaamheid aan God. Wanneer tegenwoordig een vader dezelfde actie zou ondernemen, zou het tot een veroordeling met tbs leiden. Cliteur komt tot de conclusie dat

---

¹⁵P.B. Cliteur. *Rechtsfilosofie, een thematische benadering*. Nijmegen 2002

godsdienst geen noodzakelijk fundament voor moraal is, maar dat moraal een noodzakelijk fundament voor godsdienst is geworden.

Jeroen Bosch toont ons in 'De keisnijding' hoe dwaas mensen kunnen zijn. Het schilderij 'Flora's mallenwagen' laat ons zien waartoe hebzucht en hoogmoed leiden en ik vrees dat 'De burgemeester van Delft' een al te ideaal en historisch gedateerd beeld toont van de verschillen tussen arm en rijk. In de Franse banlieues en onze eigen achterstandswijken zullen de problemen niet worden opgelost door barmhartigheid.

Ons menselijk bestaan heeft alles te maken met het besef dat er evenwicht moet zijn tussen eigenbelang en het belang van de ander. Om met de woorden van de Engelse schrijver Ian McEwan (1948) te spreken: "Dat is ons zoogdierenconflict - wat geef je anderen en wat houd je zelf." Volgens McEwan worden mensen enerzijds gedreven door het belang van de groep, anderzijds door eigen belang. Hij illustreert dat op wel een heel bijzondere wijze in zijn 'Enduring love' dat in 1997 verscheen.¹⁶ In 'Ziek van Liefde' is hoofdpersoon Joe Rose in het begin van het verhaal met zijn vriendin aan het picknicken, wanneer ze plotseling angstige kreten horen. Die blijken van een grote luchtballon te komen. In het mandje zit een jongetje van tien jaar, zijn opa is bij het landen of uitstappen in één van de touwen verward geraakt en hangt onder aan de ballon, die door de wind wordt meegesleurd. Joe rent erop af om te helpen. Er komt meer hulp en het lijkt erop of vier mannen er in zullen slagen door gezamenlijke inspanning de ballon aan de grond te houden. Eén van hen laat echter los. Dan komt ook voor de anderen een moment van beslissing. Wie vasthoudt, wordt meegesleurd omhoog. Eén voor één laat los, nu het nog kan. Joe valt een paar meter naar beneden. De ene man die toch vasthoudt, valt van grote hoogte te pletter. De ballon met het jongetje landt verderop.

---

¹⁶Ian McEwan. *Enduring love. Ziek van Liefde*. London 1997 Amsterdam 2009

De lezer vraagt zich af wat hij of zij gedaan zou hebben. Vasthouden om de ander te redden of loslaten om jezelf te redden. Joe kiest voor zichzelf: “Iemand zei ik, en toen was er niets meer te winnen om wij te zeggen.... Een goede samenleving is er een waarin het zinnig is om goed te zijn.... Opeens was de zinnige keus om voor jezelf te zorgen. Het had geen zin om goed te zijn. Ik liet los en viel, ik schat een meter of vier.” Het ligt in de menselijke natuur om rekening te houden met de belangen van anderen. Het ‘heb uw naaste lief als uzelf’ is een principiële uitspraak, ook een praktische, want wat zijn wij zonder medemens. Wij zijn sociale dieren. Toch is het soms onvermijdelijk om voor jezelf te kiezen. Onze samenleving is gebaseerd op de grote verschillen in kennis en kunde. Ons ethisch besef zou zo ver moeten gaan dat ons handelen niet alleen tot eigen voordeel strekt, maar ook in het belang van de ander is. Het antwoord op de vraag van het genootschap uit 1765 wijkt niet af van wat Willem de Vos meer dan tweehonderd jaar geleden gaf: je mag voordeel halen uit de onkunde van anderen, zolang het de belangen van de ander niet schaadt. Of met de woorden van een andere inzender: “Alle dingen, die gij wilt, dat u de mensen zouden doen doet gij hun ook alzo.”

In 2016 zal het vijfhonderd jaar geleden zijn dat Jeroen Bosch stierf. Tien jaar lang, te beginnen in het voorjaar van 2010 staan veel activiteiten in Den Bosch in het teken van de grote schilder. Hopelijk krijgt ‘De keisnijder’ de aandacht die het verdient.